

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ortaöğretimde Jeoloji Dersi

Abdullah KÖRHASAN

Dr., Ankara-Türkiye

E-mail: abduallahkorhasan@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0841-6361

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 01.05.2023 Kabul Tarihi / Accepted: 14.02.2024

ÖZ

KÖRHASAN, Abdullah, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ortaöğretimde Jeoloji Dersi, CTAD, Yıl 20, Sayı 41 (Güz 2024), s. 733-768.

Bu çalışmada jeoloji dersinin ortaöğretimdeki tarihsel sürecine odaklanılmış, ders ile ilgili değişimlerin dönemselsel olarak ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırma doküman incelemesi yöntemi ile yürütülmüş, çeşitli arşiv, kütüphane ve kitaplıklarda bulunan Osmanlı Dönemi'ne ait müfredatlar ve salnameler ile Cumhuriyet Dönemi'ne ait Tebliğler Dergisi Arşivi dosyaları çalışmanın ana kaynakları olmuştur. Belgelerin içerik analizi sonucunda jeoloji dersine, 1880'li yıllarda açılmaya başlanan vilayet mülki idadilerinin ilk müfredatlarından itibaren yer verildiği ve dersin bir asırdan fazla süreyle ortaöğretim seviyesinde okutulduğu tespit edilmiştir. Jeoloji dersi, müfredatlarda dönemselsel olarak hayvan, bitki, yerbilimi ve madenlerden bahseden ilm-i mevalid grubu derslerinden biri olmuş, bazı dönemlerde ise bu tabiat bilgisi derslerinden ayrı olarak haftalık ders çizelgelerinde yer almıştır. İdadi ve sultanilerde jeoloji dersi, Darülmualimin'in aliye şubesi funun kolunun riyaziyat ve tabiye derslerini alan mezunları, II. Meşrutiyet Dönemi'nde Darülmualimin ve Darülfünun'un tabiye şubelerinden mezun olan mevalid dersi muallimleri tarafından verilmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde ise dersi,

jeoloji sertifikalı mezunların da içerisinde bulunduğu tabiat bilimleri öğretmenleri, biyoloji öğretmenleri ve son olarak da coğrafya öğretmenleri vermiştir. Jeoloji, Osmanlı'nın son döneminde ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nde temel, 1949 yılında alınan karar ile liselerin yalnızca fen kolunda zorunlu, 1974 yılı kararı ile seçmeli bir ders olmuştur. 1999 yılında jeoloji dersine ait olan yer yuvarlağının yapısı, yer şekillerinin oluşumu ve deprem gibi konuları coğrafya ders içeriğine eklenmiş, 2005 yılından itibaren ise liselerin seçmeli ders çizelgesinde jeoloji dersine yer verilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Jeoloji dersi, ilm-i mevalid, tabakat-ül Arz, ortaöğretim tarihi, Türk eğitim tarihi

ABSTRACT

KÖRHASAN, Abdullah, **Geology Course at Secondary Education from the Ottoman Era to the Republican Era**, CTAD, Year 20, Issue 41 (Fall 2024), pp. 733-768.

In this research, the historical process of geology course in secondary education was focused on and it was aimed to reveal the changes related to the course periodically. The research was carried out with the document analysis method, and the curricula and yearbooks from the Ottoman era existing in various archives and libraries, as well as the archive of the official decisions taken by the Ministry of Education from the Republican Period of Türkiye, were the main sources of the study. As a result of the content analysis of the documents, it was identified that the geology course was included in the first curricula of the provincial secondary schools that were established in the 1880s, and the course was taught at the secondary education level for more than a century. The geology course was periodically included in the curriculum as one of the courses in positive sciences covering animal, plant, geoscience, and mineral sciences, and in some periods, it was included in the weekly course schedules separately from these natural sciences courses. The geology course was taught in secondary schools and high schools by graduates of the relevant branch of science who had taken the courses in mathematics and natural sciences at Faculty of Teacher Education (*Darülmüallimin*), and in the Second Constitutional Period, by lecturers who had graduated from natural sciences departments of *Darülmüallimin* and *Darülfünun*, the predecessor of University of Istanbul. In the Republican Period, teachers of natural sciences, including graduates with geology certificates, biology teachers and finally geography teachers taught the course. Geology became a fundamental course in the late Ottoman and early Republican periods, a compulsory course only in the science department of high schools with a decision taken in 1949, and an elective course with a decision taken in 1974. In 1999, subjects such as the

structure of the earth, the formation of landforms and earthquakes were added to the geography course content, and since 2005, geology has not been included in the elective course schedule of high schools.

Keywords: geology course, natural sciences, terrestrial globe, history of secondary education, Turkish education history.

Giriş

Jeoloji, yerin yapılışını, bileşimini, yeryüzünün oluşundan bugüne kadar geçirdiği ve geçirmekte olduğu fiziksel, kimyasal ve biyolojik gelişmeleri araştıran bir doğa bilimidir.¹ Jeoloji, başka bir ifadeyle, yerin oluşunu, fiziksel ve kimyasal yapısı ile onun üzerinde yaşamış olan canlıların geçmiş zamanlardaki durumunu, evrimini inceleyerek bunları tespit etmek ve ispatlamak gayesi güder.² Modern jeoloji bilimi 18. yüzyıl itibariyle, Almanya'da A.G. Werner (1749-1817), Fransa'da V. Buffon (1706-1788) ve İngiltere'de James Hutton'un (1726-1797) çalışmalarıyla kurulmuştur.³ Jeolojinin, Osmanlı Devleti'ne girişi El-Hacc Hafız İshak Efendi'nin (1774?-1834) yazdığı dört ciltlik "Mecmua-i Ulûm-i Riyaziye" adlı eserin dördüncü cildinde yer alan kısa bir metin ile olmuştur. İshak Efendi bu eseri yayınladığı zaman dünyada jeoloji alanında önemli mesafeler kaydedilmiş olup son derece ciddi kurumsal tartışmalar başlamıştı. Örneğin, İshak Efendi, 18. yüzyıl ders kitaplarından özet mahiyetinde ön bilgiler aktarmadan önce, Avrupalı gezginler, İstanbul Boğazı'nın jeolojisiyle ilgili gözlem ve haritalarını Avrupa'da yayınlamışlardı. Osmanlı Devleti'nde yayınlanan ilk Türkçe jeoloji kitabı "İlm-i Tabakatü'l Arz"dır. 1853 yılında yayınlanan kitap, "Nérée Boubée'nin Géologie Populaire à la Portée de Tout le Monde Appliquée à l'Agriculture et à l'Industrie (Paris 1833)" adlı eserin Ali Fethi Efendi tarafından Türkçeye çevrilmesidir.⁴ Jeoloji dersinin yükseköğretim seviyesinde sürekli ve düzenli olarak girişi ise, 1862 yılından itibaren "İlm-i Tabakat'ül Arz ve Maadin" dersinin Mektebi Tıbbiye-i Şahane yüksekokulunda okutulmasıdır. Bu anlamda daha modern denilebilecek jeoloji ilmini ülkemize

¹ Bedî Tardu, *Jeoloji*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1977, s. 5.

² Ahmet Kantar, *Yeni Jeoloji Dersleri III (Lise Fen Kolu İçin)*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1955, s. 3-9.

³ Numan Eken, Lûtfi Erçin, *Jeoloji Lise: III (Fen Kolu)*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1963, s. 5.

⁴ A. M. Celâl Şengör, "Osmanlı'nın İlk Jeoloji Kitabı ve Osmanlı'da Jeolojinin Durumu Hakkında Öğrettikleri", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Cilt 11, Sayı 1, 2010, s. 122-124.

sokan ve yükseköğrenim seviyesinde ilk dersi veren Tıbbiye-i Şahane muallimi ve bir hekim olan Miralay Dr. Macarlı Abdullah Bey⁵ olmuştur.⁶

Osmanlı Devleti'nde mekteplerin durumuna bakıldığında, II. Meşrutiyet öncesi mektepler ibtidaiye, rüşdiye ve idadiye olmak üzere üç devreye ayrılmıştır. Genel olarak eğitim süresi üç sene ibtidai, üç sene rüşdi ve dört sene idadi olmak üzere on sene idi. II. Meşrutiyet Dönemi'nde ise öğrenim süresi önce 10 yıl olmakla beraber sonrasında ibtidai beş yıl, idadilerin sultanilere çevrilmesiyle sultanilerin ortaokul kısmı dört yıl, lise kısmı üç yıl yapılmış ve öğrenim süresi 12 seneden oluşmuştur.⁷ 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile ortaöğretim seviyesindeki bu kurumların müfredat programları ilk kez düzenli olarak hazırlanmaya başlanmıştır. Süreç içerisinde birçok kez değişime uğrayan ortaöğretim programları, Milli Mücadele Dönemi'nde, Ankara Hükümeti tarafından da iki kez değiştirilmeye çalışılmış ancak sonuç alınamamıştır.⁸ Milli Mücadele'nin ardından yeni kurulan devletin eğitim sistemini, yeni devlet sistemine uyumlu hale getirebilmek ve bununla ilgili gerekli değişiklikleri yapmak amacı ile Maarif Vekaleti tarafından, kültür ve maarif işleri ile ilgili değerlendirmelerde bulunmak üzere bir ilmiye heyetinin toplanması kararlaştırılmıştır.⁹ Birinci Heyet-i İlmiye toplantısında liselerin on bir sınıf üzerine teşkil etmesine, dördünün ibtidai, dördünün lise birinci devre, üçünün ikinci devre sınıfı sayılması kararı alınmıştır. 1924 yılında Maarif Vekili Vasıf Çınar'ın başkanlığında toplanan İkinci Heyet-i İlmiye toplantısında ise ilk tahsilin beş sene, orta mektep de denilen liselerin birinci devresinin üç sene, lise ikinci devresinin üç sene olması kararı alınarak uygulamaya konulmuştur.¹⁰

---

⁵ Asıl adı Karl Edvard Hammerschmidt'dir. Avusturya'nın Viyana şehrinde doğmuştur. 1848 yılında Macaristan'da Kont Koşot'un önderliğinde başlayan Macar ulusçu eylemlerinin yanında yer almıştır. Avusturya, Macaristan'da başlayan bu ayaklanmayı çok kanlı bir şekilde bastırarak Kont Koşot'u ve dava arkadaşlarını idam ettirmiş, Karl Edvard'ında içerisinde olduğu 30 Macar ise Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Karl Edvard, İslam dinini kabul etmiş ve Abdullah ismini almıştır. Sefa Saygılı, *Türk Kızılayı'nın Kurucusu: Dr Abdullah Bey*, Rıhtım Ajans & Yayınevi, Ankara, 2010, s. 15-16.

⁶ Önder Öztunalı, "Atatürk'ün Üniversite Reformu'nun 60. Yılında Yerbilimleri Öncesi ve Sonrası", *İstanbul Yerbilimleri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1-2-3, 1992, s. 2; İbrahim Hakkı Akyol, *Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 45.

⁷ Hasan-Âli Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, T. C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi, Ankara, 1994, s. 182.

⁸ Hasan Cicioğlu, *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1982, s. 195-196.

⁹ Erdal Aslan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlkokullarda İzlediği İlk Öğretim Programı: '1924 İlk Mektepler Müfredat Programı'", *İlköğretim Online*, Cilt 10, Sayı 2, 2011, s.720.

¹⁰ Yücel, *age.*, s. 182-184.

İkinci Heyet-i İlmiye toplantısında ayrıca yeni öğretim programları hazırlanması üzerinde durulmuş ve Cumhuriyetin ilk müfredatı olma özelliğini taşıyan 1924 programı oluşturulmuştur.

Bu araştırmada jeoloji dersinin ortaöğretimdeki tarihsel sürecine odaklanılmış, ders ile ilgili değişimlerin dönemsel olarak ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışma, İmparatorluğun ortaöğretimdeki temel kurumları olan mülki (sivil) vilayet idadileri, leylî (gece/yatılı) ve nehari (gündüz/yatsız) idadileri, sultaniler ile Cumhuriyet Dönemi mesleki olmayan liselerle sınırlandırılmıştır. Buna göre Osmanlı Dönemi için, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İSAM ve Ferit Rağıp Tuncor Arşiv ve Dokümantasyon Kütüphanesi'nde bulunan müfredatlar, maarif ve vilayet salnameleri çalışmanın ana kaynakları olmuştur. Ayrıca, Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi Arşivi'nde yer alan 2104 dosya incelenmiş ve çalışmanın Cumhuriyet Dönemi kısmına esas teşkil etmiştir. Araştırma doküman incelemesi yöntemi ile yürütülmüş ve erişilen belgelere içerik analizi uygulanmıştır. Jeoloji ders içerikleri, Osmanlı Türkçesi ve günümüz Türkçesi terminolojisi ile beraber verilmeye çalışılmıştır. Çalışmada, Osmanlı Dönemi'nde belirgin değişiklikleri içeren yıllara ait müfredat dersleri listelenmiştir. II. Meşrutiyet öncesindeki müfredat tarihleri Hicri takvimden sonrasındaki tarihler ise Rumi takvimden Miladi takvime TTK Tarih Çevirme Kılavuzu aracılığıyla dönüştürülmüştür.

Osmanlı Dönemi

İdadilerde Jeoloji Dersi

1869 yılına kadar daha çok askeri idadilere öğrenci yetiştiren rüşdiyelerin sayısı oldukça artmış, İstanbul'da ise pek çok meslek okulu ve yüksek okul açılmıştır. Buna rağmen vilayetlerde ve İstanbul'da açılan bu yüksekokullara talebe yetiştirecek rüşdiye üstünde mülki bir okul bulunmamaktaydı. 1868 yılında İstanbul'da sadece Galatasaray Sultanisi açılabilmiş, vilayetler ise ortaöğretim düzeyindeki bu kurumlardan mahrum kalmıştır. Bu nedenle İmparatorlukta ortaöğretim düzeyindeki mülki okulların kurulması bir zaruret haline gelmiş ve Maarif Nazırı Saffet Paşa tarafından 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hazırlanmıştır. Bu Nizamname ile mülki idadilerin kurulmasına karar verilerek bu kurumlara ilgili hususlar ile okutulacak dersler belirlenmiştir.¹¹ H.1286 (1869) yılı açılması planlanan Mülki İdadilere ait dersler:¹² Mükemmel Türkçe Kitabet ve İnşa, Kavanin-i Osmaniye, Mebadi-i

¹¹ Bayram Kodaman, *Abdülbamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 114, 115.

¹² *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA.), Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*, Y.EE 112/6, H- 1286, s. 14.

İlm-i Servet-i Milet, Hendese ve İlm-i Meseha, Hesap ve Defter Tutmak Usulü, Fransızca, Coğrafya, Cebir, Mantık, Hikmet-i Tabiiye, Tarih-i Umumi, *İlm-i Mevalid*, Kimya ve Resim”dir. Mülki idadilere ait bu ilk müfredatta hayvan, bitki, yerbilimi ve madenlerden bahseden ve tabiat bilgisi (tabiye) dersleri olarak geçen “İlm-i Mevalid” dersine yer verildiği görülmektedir. Ancak müfredatta derslerin içerikleri, haftalık ders saatleri gibi ayrıntılı bilgilere yer verilmemiştir.¹³ Bununla birlikte eğitim süresi üç yıl olarak planlanan ve Nizamnameye göre hemen açılmaları gereken bu idadiler maddi imkansızlıklar ve öğretmen yokluğu gibi sebeplerle belli bir süre açılmamış, 1873’ten itibaren de birkaç İstanbul idadisi ile Yanya’da bir idadi açılabilmiştir. İdadilerin İstanbul dışındaki vilayetlerde açılmaya başlaması ve sayılarının artması 1880’li yıllarda gerçekleşmiştir. İdadiler, 1882-1890 yılları arasında İmparatorluk geneline yayılmış ve böylece Osmanlı eğitim sisteminde temel bir ortaöğretim kurumu olma hüviyetini kazanmaya başlamıştır. İlk etapta üç yıl eğitim süresi ile açılması planlanan idadiler, vilayetlerde rüşdiyelerle birleştirilmiş ilk iki yılı rüşdi, üç yılı idadi derecesinde kabul edilerek beş yıllık nehari idadi olarak açılmıştır. Selanik ve İzmir gibi nüfusu fazla olan yerlerde ise rüşdiyeler idadilerle birleştirilmemiş ancak idadilerin ilk iki senesine şube teşkil etmiştir.¹⁴ 1869 Nizamnamesine göre üç yıl olan idadi tahsil süresi 1887 yılında dört yıla çıkarılmıştır.¹⁵ Bu doğrultuda süreçteki bazı idadiler rüşdiyelerle birleşimlerinden dolayı beş yıllık eğitim verirken bazı vilayet idadilerinin de (örneğin Bursa İdadiyesi) 1890’lı yıllara kadar dört senelik sistemle eğitim verdiği ve sonrasında eğitim süresi üç yıl olarak belirlenen rüşdiyelerle birleştirilerek yedi yıllık leyli idadiye dönüştürüldüğü görülmüştür.¹⁶

1880’li yılların ortalarında vilayet idadilerinin öğrenci almaya başlaması ile bu okullarda okutulan dersler de şekillenmeye başlamıştır. Buna göre 1892/3 yılındaki müşterek ders programı öncesinde beş yıllık Adana, Edirne, Trabzon, İzmir idadileri ile dört yıllık Bursa İdadiyesi örneğiyle bu süreçte okutulan idadi dersleri listelenmiştir. 1880’li yıllarda açılmaya başlanan Vilayet İdadileri

¹³ Müfredatta ders içerikleri ile ilgili ayrıntılar verilmediğinden “İlm-i Mevalid” dersinin hangi tabiat derslerinden oluştuğu anlaşılamamaktadır. Bununla birlikte 1892/3 müfredatında ders içerikleri ilk kez ayrıntılı olarak verilmiş ve “Mevalid ve Hıfzıssıhha” dersi içerisinde ayrı olarak okutulan üç tabiat bilimi dersi olduğu görülmüştür. Bu dersler hayvanat, nebatat, jeoloji içerikli bir ders olarak “Madeniyat ve Tabakat-ül Arz” dersidir.

¹⁴ *Vilayat-ı Şabanede Bulunan Leyli ve Nehari Mekâtib-i İdadîyeye Mahsus Olarak Bu Kere Maarif Nezâretince Tadilen Kaleme Alınan Ders Programları*, Âlem Matbaası, Dersaadet 1310, s. 108; Fatih Demirel, *Mekteb-i İdadî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2010, s. 50.

¹⁵ Kodaman, *age.*, s. 120.

¹⁶ Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, *Bursa İdadîyesi*, Matbaa-i Vilayet-i Hüdavendigâr, Bursa, 1307-1308, s. 246.

dersleri:¹⁷ “Lisan-ı Arabi, Lisan-ı Farsî, Lisan-ı Osmanî, Lisan-ı Fransêvî, Tarih, Coğrafya, Hıfzıssıhha, Hesab, Hendese, Cebir, *Tarih-i Tabii*, Cerr-i Eskal (Mihanik), Hikmet-i Tabiiye, Müsellesat, *Tabakat-ül Arz/Tabakat*, İlm-i Heyet, Kimya, Kavanin/Hukuk, Resim, Hüsn-ü Hat, Usul-ü Defteri,¹⁸ Tarih-i Sanayi,¹⁹ Fenn-i Tedbir,²⁰ İlm-i Servet,²¹ Fenn-i Mimari”²² dir. Vilayet idadilerine ait farklı tarihli olan H.1305 (1887/1888) yılı İzmir İdadisi ile H.1309 (1891/1892) yılı Trabzon İdadisi dersleri benzer iken aynı yıla ait vilayet idadilerinin derslerinde bazı farklılıklar mevcuttur. Jeoloji dersi ise vilayet idadilerinin tümünde okutulan bir ders konumunda olmuştur.²³ Vilayet idadilerinde derse üçüncü sene de yer verilirken, dört senelik sistemle eğitim veren Bursa İdadîyesi’nde jeoloji dersine ikinci sene de yer verilmiştir. Dersin adı “Tabakat-ül Arz ya da Tabakat” olarak vilayetlere ve yıllara göre farklılık göstermiş, yine bazı idadi müfredatlarında “Tarih-i Tabii” dersi içerisinde ziraat ile okutulan iki dersten biri olmuştur. Ders içerikleri ve ders saati ile ilgili ayrıntılı bilgilere ise yer verilmemiştir.

1890’lı yıllara kadar vilayet idadilerinin sayısı çok fazla artmış ve idadilerin kurumsal yapısında düzenlemeler yapılmıştır. Taşra idadileri beş ve yedi yıllık olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Yedi yıllık idadilerin her yere açılmasına maarif bütçesi yetersiz kaldığı için büyük vilayetlere yedi yıllık leyli idadiler açılmış, nüfusu az olan vilayetler ile sancaklara beş yıllık nehari idadiler açılmıştır.²⁴ Açılan leyli idadilerin birçoğu büyük vilayetlerde var olan idadilerinin yedi yıllık

---

¹⁷ Salname-i Vilayet-i Edirne, *Edirne Mekteb-i İdadî-i Mülki*, Edirne Vilayet Matbaası, Edirne, 1309, s. 120-122; Aydın Vilayeti Salnamesi, *İzmir Mekteb-i İdadîsi*, İzmir-Aydın Matbaası, Aydın, 1305, s. 64-68; Trabzon Vilayeti Salnamesi, *Trabzon Mekteb-i Mülki*, Trabzon Vilayet Matbaası, Trabzon, 1309, s. 130-131; Adana Vilayeti Salnamesi, *Adana Mekteb-i İdadîsi*, Matbaa-i Vilayet-i Adana, Adana, 1308, s. 56-59; Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, *Bursa İdadîyesi*, Matbaa-i Vilayet-i Hüdavendigâr, Bursa, 1306-1307 s. 180; 1307-1308, s. 246.

¹⁸ Adana İdadisi dersi

¹⁹ Adana, Trabzon, Edirne, İzmir İdadileri dersi

²⁰ Trabzon, İzmir, Bursa İdadileri dersi

²¹ Edirne, Adana, Bursa idadileri dersi

²² Trabzon, Bursa İdadileri dersi

²³ Yanya Vilayet Salnamesi, *Merkez Vilayette Bulunan Mekteb-i İdadî*, Yanya Vilayet Litoğrafya Destgahı, Yanya 1308, s. 84; Kastamonu Vilayet Salnamesi, *Kastamonu Mekteb-i İdadî Mülki*, Kastamonu Vilayet Matbaası, Kastamonu, 1306, s. 266 ; Salname-i Vilayet-i Edirne... 1309, s. 120-122; Aydın Vilayeti Salnamesi...1305, s. 64-68; Trabzon Vilayeti Salnamesi... 1309, s. 130-131; Adana Vilayeti Salnamesi... 1308, s. 56-59; Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi...1307-1308, s. 246; Melih Tinal, *İzmir Atatürk Lisesi Tarihçesi*, İzmir Atatürk Lisesi Eğitim Vakfı Yayınları, İzmir, 1999, s.16.

²⁴ Kodaman, *age.*, s. 126.

yatılı idadilere dönüştürülmesi şeklinde olmuştur. Yedi yıllık leylî idadilerin ilk üç senesi rüşdi, son dört yılı idadî derecesi, beş yıllık nehari idadilerin ilk üç senesi rüşdi son iki yılı idadî derecesi olarak kabul edilmiştir. Beş yıllık nehariden mezun olanların idadî şahadetnamesine iki senelik tahsilat yazılırken, yedi yıllık leylî idadî mezunları ile dört yıllık Dersaadet İdadisi mezunlarına ise tam şahadetname verilmiştir.²⁵ İdadî derslerinde ilk önemli değişiklikler ise 1892/3 yılı müfredatıyla yapılmıştır. Maarif Nazırı Ahmed Zühtü Paşa'nın başkanlığında toplanan komisyonca leylî ve nehari idadilere ait bir müfredat hazırlanmıştır. Bu müfredatın İmparatorluk genelinde bulunan tüm idadilerde ortak olarak tatbik edildiği söylenebilir. H. 1310 (1892/1893) tarihli Leyli ve Nehari Mekatib-i İdadiyeleri dersleri:²⁶ “Ulum-u Diniye, Arabi, Farsî, Türkçe, Fransızca, Hesab, Hendese, Cebir, Müsellesat, Kozmografya, Makine, Coğrafya, Tarih, Usul-ü Defteri, Malumat-ı Fenniye²⁷, Hikmet-i Tabiiye ve Kimya, *Mevalid ve Hıfzıssihha*, Kavanin, Edebiyat ve Ahlak, Hüsnü Hat ve Resim”dir. Bu müfredatla birlikte ders isimleri yanında derslerle ilgili ayrıntılar da verilmeye başlanmıştır. Buna göre derslerin okutulacağı sene dışında ders saatleri, ders içerikleri gibi bilgiler ilk kez yer verilmiş, leylî idadinin, nehari idadiden farklı olarak altıncı ve yedinci senede okuttuğu derslerin ayrımı yapılmıştır. Müfredatta jeoloji dersiyle de ilgili belirgin değişimler olmuştur. Jeoloji dersi haftalık ders cetvelinde tabakat-ül arz yerine mevalid grubu derslerinden biri olarak yer almıştır. Vilayet idadilerinde okutulan jeoloji dersi yedi yıllık leylî idadilerde okutulmaya devam etmiş, beş yıllık nehari idadilerde ise jeolojiye bir ders olarak yer verilmemiştir. Bu müfredata göre mevalid dersi, hayvanat, nebatat, “Madeniyat ve Tabakat-ül Arz” adıyla üç tabiat dersinden oluşmuştur. Hıfzıssihha dersi ise bu tabiat bilimi derslerine eklenti yapılmış “Mevalid ve Hıfzıssihha” adıyla haftada üç saat olarak okutulmuştur.²⁸ Beş yıllık nehari idadilerde jeoloji içerikli bir derse yer verilmemekle birlikte “Malumat-ı Fenniye” dersi içerisinde tabakat-ül arz,

²⁵ Dârülfünûn Edebiyat Medresesi Reisi Müderris Mahmud Cevad İbnü’ş- Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nazâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, Yay. Haz. Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş, H. Hüseyin Dilaver, MEB, Ankara, 2002, s. 330.

²⁶ *Ders Programları*, 1310, s. 1-136.

²⁷ Haftalık ders dağılım cetvelinde “İlm-i Mevalid ve Hıfzıssihha” adı kullanılırken müfredat içeriğinde “Malumat-ı Fenniye ve Hıfzıssihha”, “İlm-i Mevalid” dersleri şeklinde farklıdır. İçerikler incelendiğinde beş yıllık idadilerde okutulan malumat-ı fenniye dersi ile yedi yıllık idadilerde okutulan ilm-i mevalid derslerinin her ikisinde de hıfzıssihha konularına yer verildiği görülmüştür.

²⁸ 1892/3 tarihli yedi yıllık idadî müfredatına göre müddet ders saati $1\frac{1}{4}$ dür ve haftada üç ders adedi olarak belirtilmiştir. Müfredatta mevalid dersini oluşturan derslerin ayrımı yapılmamış ve haftalık ders saatleri ayrı olarak belirtilmemiştir. Alt başlıklara göre mevalid dersi, hayvanat, nebatat, madeniyat ve tabakat-ül arz dersleri ile hıfzıssihha dersidir.

hayvanat ve nebatat ders konularına kısaca değinildiği görülmüştür.²⁹ 1892/3 tarihli müfredatta leyli idadilerin son sınıfında (yedinci sene) okutulan “Madeniyat ve Tabakat-ül Arz” dersinin ayrıntılı olarak verilen ilk içeriği şöyledir:³⁰ Küre-i arzın suret-i terkibine müteallik tarifat-ı hususiye (Yerkürenin yapısı/bileşimleri ile ilgili bilgiler), hararet-i merkeziye (ateşküre, ısı merkezi), menabi-i hare (kaynak suları, kaplıca, ılıca), asl-ı cibal (dağlar), yanardağlar ve zelzeleler, suhur-u nariye ve rusubiye (magmatik ve tortul kayalar/taşlar), kışr-ı arzın mütekevvin olduğu tabakat-ı mühimme (yerkabuğunun hasil olduğu katman), suhur-u hayvaniye (fosiller), porfir, bazalt, arduvaz, kuvarç (kuvars), çakmak taşı, kum, bileği taşı, suhur-u cebriyye (sert kayaçlar), ruham (mermer), taşlar, tebaşir (tebeşir), cibs (jips), kabil-i ihtirak olan suhur (yanıcı/yanar taşlar), elmas, fahm-i haceri (taş kömürü), petrol ve arazi-i nebatiyenin terkihi.

1892-1893 yılı ders programında bazı değişiklikler yapılarak yeni bir müfredat yayınlanmıştır. H.1314 (1896/1897) müfredatına göre Leyli ve Nehari İdadi dersleri:³¹ “Maa Tecvid Kur’an-ı Kerim ve Ulum-u Diniye, Türkçe, Edebiyat ve Ahlak, Kitabet-i Resmiye, Arabi, Farsî, Fransızca, Kavanin, Hesab, Usul-ü Defteri, Cebir, Hendese, Müsellesat, Kozmografya, Makine, Hikmet-i Tabiye ve Kimya, *Mevalid*, Coğrafya, Tarih, İlm-i Servet, Malumat-ı Nafia ve Hıfzıssihha, Hüsn-ü Hat, Resim”dir. İdadi derslerine, “Kitabet-i Resmiye” ile 1880’li yıllarda vilayet idadilerinde okutulan “İlm-i Servet” dersi eklenmiş, “Ulum-u Diniye” dersi “Maa Tecvid Kur’an-ı Kerim ve Ulum-u Diniye” adıyla verilmiştir. Malumat-i fenniye dersi, “Malumat-ı Nafia ve Hıfzıssihha” dersi olarak değiştirilmiş ve bir önceki beş yıllık nehari müfredatında malumat-ı fenniye dersi içerisinde kısaca bahsedilen tabakat-ül arz, nebatat ve hayvanat konularına yer verilmemiştir. Yedi yıllık leyli idadilerde okutulan tabiat dersleri ise hıfzıssihha dersinden ayrılmış ve “Mevalid” dersi olarak müfredatta yer almıştır. 1896-7 müfredatında mevalid dersine, altıncı senede iki saat, yedinci senede iki saat olmak üzere toplam dört saat ayrılmıştır. Altıncı senedeki mevalid dersi hayvanat dersinden ibaret olup haftada iki saattir. Yedinci senedeki mevalid dersi ise ilm-i nebatat ile “İlm-i Madeniyat” derslerinden oluşmuştur. Jeoloji içerikli bir ders olarak “İlm-i Madeniyat” dersi içeriği:³² Küre-i arzın teşkil-i umumiyesi (Yerkürenin oluşumu), suhur-u nariye (magmatik taşlar/kayalar), suhur-u rusubiye (tortul/tortu taşlar/kayalar), müstehasat (fosiller), şimdiki asar-ı arziye, hararet-i merkeziye, bürkanlar (volkanlar,

²⁹ *Vilayat-i Şabanede Bulunan Leyli ve Nehari Mekâtib-i İdadiyye Mahsus...1310*, s. 65.

³⁰ *age.*, s. 102-103.

³¹ *Leyli ve Nehari Umum Mekâtib-i İdadiyye-i Mülkiyye Mahsus Olarak Maarif Nezaretince 1310 Tarihinde Neşrolunan ve Tadil Edilen Ders Programlarıyla Talimatıdır*. Matbaa-i Âmire, Dersaadet, 1314, s. 1-156.

³² *Ders programları, 1314*, s. 76-78.

yanardağlar) ve zelazil-i arziye (yer sarsıntıları), şimdiki alaim-i bürkaniye (volkanik izler/belirtiler), berakin-i müntafiye (sönmüş volkanlar), irtifa ve inhifaz (yükselme ve alçalma), alaim-i atika-i arziye, tatabbukun envai (katmanlaşmanın çeşitleri), arazi-i rusubiye, (tortusal yerler/alanlar) taksimat-ı arziyeleri (yerin bölümleri) dönem terminolojisine göre; Arazi-i ibtidaiye (İlk yerey), arazi-i evveliye (birinci yerey), arazi-i saniye (ikinci yerey), arazi-i salise (üçüncü yerey), arazi-i rabia (dördüncü yerey), arz-ı cedid veya teşekkül-ü hazır. Suhur-u nariye, tahhar (tahar), Avrupa'da kain (mevcut) başlıca selasil-i cibalin edvar-ı nisbiye-i irtifa (sıradağların çağlardaki nisbi yükseklikleri), devr-i incimadi (buz devri), ezmine-i tarihiyeden evvel insan (tarih öncesi devirlerde, eskiçağda insan), miyah-ı madeniye (maden suları), menabi-i hare, edvar-ı muhtelif-i (çeşitli devirlerde) arziye esnasında sath-ı arzın tahavvülatı (yeryüzünün değişimleri) ve ecsam-ı uzviyenin taakub-i umumiyesi (organik cisimlerin takibi/art arda sıralanışı), ilm-i maadin ve başlıca mevadd-ı madeniye konularından oluşmuştur.

H.1315 (1897/1898) yılı müfredatında idadilerde okutulan derslerin haftalık saatleri artırılmış ve leyli idadilerde yedi yıl üzerinden tüm yıllara ait haftalık toplam ders saati 154 saatten 163 saate çıkarılmıştır.³³ Mevalid grubu dersleri ile ilgili ise bir değişiklik olmamıştır. Yine H.1317 (1899/1900) yılı müfredatındaki jeoloji içerikli ilm-i madeniyat dersinin, 1896/7 yılı müfredatındaki ilm-i madeniyat ders içeriği ile aynı şekilde okutulmaya devam ettiği görülmüştür.³⁴ Bununla birlikte bir önceki müfredatta altıncı ve yedinci senede okutulan tabiat dersleri bu müfredatta leyli idadilerin son sınıfı olan yedinci senede toplanmıştır. H.1319 (1901/902) yılı müfredatında da bir değişiklik yapılmamış tabiat dersleri yedinci senede aynı içerikle okutulmaya devam etmiştir.³⁵

H.1320 (1902/1903) yılına gelindiğinde leyli ve nehari idadilerin eğitim sürelerinde değişimler olmuştur. Buna göre leyli idadilerin eğitim süresi yedi yıldan sekiz yıla, nehari idadilerinin eğitim süresi de beş yıldan altı yıla çıkartılmıştır. Buna göre H1320 (1902/3) yılı “Leyli ve Nehari İdadî” dersleri:³⁶

³³ Yücel, *age.*, s. 144

³⁴ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Ulûm-u Mekâtib-i Rüşdiye ve İdadiyede Okunacak Ulûm ve Fünûnunun Haftalık Aded-i Dürusunu Mübeyyin Cedveldir.* Matbaa-i Âmire, Darul Hilafetil Aliyye, 1317, s. 230, 284.

³⁵ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Ulûm-u Mekâtib-i Rüşdiye ve İdadiyede Okunacak Ulûm ve Fünûnunun Haftalık Aded-i Dürusunu Mübeyyin Tasdim Edilen Cedveldir.* Matbaa-i Âmire, Darul Hilafetil Aliyye, 1319, s. 137-138.

³⁶ *Leyli ve Nehari Umum Mekâtib-i İdadîye-i Mülkiyeye Mahsus Olarak Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesi'nce Mukaddemen Tanzim ve Bu Defa Tadil ve Tashih Edilen Ders Programları ile Talimatdır.* Asır Matbaası, İstanbul, 1320, s. 5-6, 106-107.

“*Ulum-u Diniye ve Ahlak, Türkçe, Usul-ü Tabrir, Kütabet, Arabi, Farsî, Fransızca, Kavanin, Hesab, Tarih, Mevalid, İlm-i Eşya, Cebir, Müsellesat, Hendese, Mihanik, Coğrafya, Kozmografya, Fizik, Kimya, Malumat-ı Ziraiye ve Subhiye, İlm-i Servet, Usul-ü Defteri, Hüsn-ü Hat ve Resim*”dir. İdadilerin eğitim süresinin değişmesi ile bu müfredatta bazı derslerin haftalık ders saatleri tekrar artırılmış ve leyli idadilerin sekiz yıl üzerinden tüm yıllara ait haftalık toplam ders saati 163 saatten 181 saate çıkarılmıştır. Buna göre haftalık ders saatleri, birinci sene 19, ikinci sene 21, üçüncü, dördüncü, beşinci sene 23, altıncı, yedinci ve sekizinci sene 24 saat olmuştur. 1896/7 yılı müfredatından sonra özellikle Farsça ile ulum-u diniye ve ahlakiye derslerinin haftalık ders saatleri önemli oranda artırılırken Fransızca, Arapça, coğrafya, hendese, fizik, kimya, hesap gibi dersler bir veya iki saat artırılmıştır. Mevalid, cebir, ilm-i servet, tarih ve kozmografya gibi bazı derslerin haftalık ders saatlerinde ise bir değişiklik olmamıştır. Mevalid dersi bu programda leyli idadilerin son senesi olan yedinci sene yerine sekizinci senede okutulmaya başlanmıştır. Müfredatta hayvanat haftada iki ders, nebatat bir ders ve yeni ismiyle “İlm-i Tabakat-ül arz vel Maadin” bir ders olarak belirtilmiştir. Önceki müfredatlarda ilm-i madeniyat ismiyle yer alan dersin adı değiştirilmiş ancak ders içeriği 1896/7 ve 1899/1900 yıllarındaki müfredat içerikleri ile aynı kalmıştır.³⁷

Mevalid dersi bir önceki müfredatta olduğu gibi H.1321 (1903/1904) yılı programında da idadilerin son sınıfı olan sekizinci senede okutulmaya devam etmiştir. Mevalid dersi, haftalık iki saat hayvanat, bir saat nebatat ve bir saat jeoloji içerikli bir ders olarak “Tabakat”³⁸ derslerinden oluşmuştur.³⁹ İkinci Meşrutiyet’in hemen öncesinde idadilerin eğitim ve öğretim süresinde yeniden bir değişme olmuş, leyli idadiler yedi seneye, nehari idadiler de tekrar beş seneye indirilmiştir.⁴⁰ H.1326 (1908) yılı Beyrut vilayeti idadisi örneğiyle Nehari İdadi kısmı dördüncü ve beşinci sene dersleri:⁴¹ “*Maa Tecvid Kuran-ı Kerim ve Ulum-u*

---

³⁷ 1896/7 ve 1899/1900 yıllarına ait müfredatlarda başlıca mevadd-ı madeniye şeklinde verilen konu, 1900 tarihli müfredatta başlıca mevadd-ı madeniye ve evsaf umumiye şeklinde verilmiştir.

³⁸ Müfredatların ders içeriği başlık kısmında dersin adında değişimler olmuş ancak tüm müfredatların ders cetveli hakkında izahat kısmında dersin adının sabit olarak tabakat olarak verildiği görülmüştür.

³⁹ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Ulûm-u Mekâtib-i Rüüşdiyye ve İdadîyede Behar Hafta okunacak Ulûm ve Fünûnun aded-i Dürusunu Mübeyyin olunan cedveldir.* Asır Matbaası, Darul Hilafetil Aliyye, 1321, s. 141-142.

⁴⁰ Kodaman, *age.*, s. 132.

⁴¹ *Salname-i Vilayet-i Beyrut, Nehari ve Leyli İdadi Kısım Dersleri,* Beyrut Vilayet Matbaası, Beyrut, 1326. s. 98.

Diniye, Türkçe, Ahlak, Arabi, Farsî, Fransızca, Hesab, Kitabet, Hendese, Tarih, Coğrafya, Ziraat, Hüsn-ü Hat ve Resim'dir. *Leyli İdadî kısmı altıncı ve yedinci sene dersleri: "Ulum-u Diniye, Kitabet-i Resmîye, Hendese, Kozmografya, Mihanik, Coğrafya, Ahlak, Edebiyat, Arabi, Fransızca, Hikmet, Kimya, Tarih, Usul-ü Defteri, Cebir, Müsellesat, Mevalid ve Hıfzıssıhba, İlm- Servet, Hüsn-ü Hat ve Resim*"dir. İdadilerde eğitim öğretim süresinin artırılması ve indirilmesi sonucunda, ders saatleri dışında haftalık olarak okutulan derslerde belirgin değişiklikler olmamıştır. Jeoloji dersi leyli idadilerde mevalid derslerinden biri olarak okutulmaya devam etmiş, II. Meşrutiyet öncesi, nehari idadilerinde mevalid dersine veya jeoloji içerikli bir derse yer verilmemiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde İdadî ve Sultanilerde Jeoloji Dersleri

II. Meşrutiyet Dönemi'nde müfredatlar ile mekteplerin yapısı gözden geçirilmiş ve ilk etapta idadî müfredatları yenilenmiştir. Ardından 1914 yılında Şükrü Bey'in Maarif Nazırı olması ile de yedi yıllık idadilerin birçoğu hızlı bir şekilde sultanilere dönüştürülmeye başlanmıştır. Beş yıllık idadiler de bu süreçte lağvedilmiş üçü ibtidai, biri hazırlık ve son iki sınıfı idadî olan yeni bir yapı getirilmiştir. Son iki senesi zirai, ticari, sanayi, umumi şubelerine ayrılan meslek okulları haline getirilmişse de öğretmen bulunamaması sebebiyle ziraat, zanaat ve ticaret eğitimi yapılamamıştır.⁴² Yedi yıllık leyli idadiler ile beş yıllık nehari idadilerde yaşanan bu gelişmelerin ardından sultaniler, 1914 yılı itibarıyla İmparatorluğun ortaöğretimini oluşturan temel kurumları olmuştur. Bununla birlikte idadilerin dönüşümünün hemen öncesi idadî müfredatlarında özellikle jeoloji dersi ile ilgili belirgin değişimlerin olduğu görülmüştür. R.1327 (1911/1912) "Beş Senelik Nehari İdadilere" mahsus haftalık ders çizelgesinde⁴³ "Malumat-ı Fenniyeden Tarihi Tabii" adı altında üç tabiat dersi toplanmıştır. Bu dersler iki saat hayvanat, iki saat nebatat ve beşinci senede haftada bir saat okutulan "Tabakat" dir. Böylece beş yıllık nehari idadilerinde jeolojiye bir ders olarak yer verilmeye başlanmıştır. R.1327 "Yedi Senelik Leyli İdadilere"⁴⁴ mahsus müfredata göre ise "Tarihi Tabii" dersi adı altında, altıncı senede iki saat hayvanat, yedinci senede haftada iki saat "Madeniyat" bir saat nebatat ve bir saat "Tabakat" dersine yer verilerek jeoloji içerikli ders sayısı ikiye çıkartılmıştır. Madeniyat dersi içeriği ağırlıklı olarak madenler konusundan oluşmuş, organik kimya konularına değinilmiş ve 1896/7 yılı müfredatında yer alan ilm-i madeniyat dersi içeriğinden farklılaşmıştır. 1911/2 yılı "Tabakat" ders içeriği ise şöyledir: Küre-i arz (Yerküre), şekli, beniyesi (kısmıları), harareti. Hadisat-ı

⁴² Demirel, *age.*, s. 59, 60.

⁴³ Yücel, *age.*, s. 148.

⁴⁴ *Maarif-i Umumiye Nezâreti, Mekteb-i İdadîyede Tedris Olunan Ulûm ve Fünûnunun Müfredat Programı.* Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1327, s. 64- 68.

arziye: Havanın tesirâtı, suyun devr-i daimi ve tesirâtı, nehirlerin, denizlerin, miyah-ı taht-ül arziyesinin (yer altı sularının), buzulların tesirâtı mihanikiye ve kimyeviye ve haliyeleri (mekanik, kimyasal ve fiziksel), zevil hayatın (canlıların) tesirâtı, rasiflerin (resif/pusukaya), müstehaselerin teşkili (fosillerin oluşumu). Volkanlar: Beniyeleri, tevzileri, indifaları (püskürtmeleri), ıdıcalar, zelzeleler, irtifaat ve inhitatat (yükselme ve alçalma), hararet-i merkeziye, teşkil-i araziye hakkında malumat-ı umumiye (yereylerin oluşumu hakkında genel bilgiler), sen-i nesebi-i tabakatın usul-u tayini (katmanların göreceli yaş tesbiti), en mühim ve müstamel-i maadin (kullanışlı madenler) ve suhur hakkında malumat-ı umumiye. Dönem terminolojisi ile arazi ve edvar-ı kadime (eski/ilk zamanlar), evveliye, saniye, salise ve rabia olan yer bölümlerinin başlıca evsafı (vasıf/özellik) ve müstehaseleri. Beşerin ahval-i ibtidaiyesi (insanlığın ilkel halleri). Tarih-i arza nazar-ı umumiye (Yerkürenin tarihine genel bakış).

İdadilerin büyük bir kısmının sultanilere dönüştürülmesinin ardından sultanilere ait müfredatlarda değişiklikler yapılarak yeni bir program yayınlanmıştır. R. 12 Haziran 1331 (1915) tarihli Mekatib-i Sultaniye devre-i saniye (lise kısmı) dersleri:⁴⁵ “*Ulum-u Diniye, Lisan-i Osmani, Tarib-i Kadim, Tarib, Coğrafya, Hayvanat, Nebatat, İlm-ül Arz, Hıfz-ı Sıhha, Fizik, Kimya, Cebir ve Hesab-ı Nazari, Müselesat-ı Müsteriye, Hendese ve Resmî Hattı, Kozmografya, Mihanik, Mantık ve Felsefe, Resim, Arabi, Farsi, Lisan-ı Ecnebi, Terbiye-i Bedeniye, Tatbikat-ı Fenniye*”dir. Sultanilere ait haftalık ders çizelgesinde, mevalid dersleri, hayvanat, nebatat ve “İlm-ül Arz” olarak kendi isimleriyle ayrı olarak yer almıştır. Programda jeoloji dersine, ilm-ül arz adıyla 10. sene (lise ilk sene) de fünün ve edebiyat kollarında haftada bir saat temel ders olarak yer verilmiştir. Diğer tabiat dersleri olan hayvanat dersi 11. senede iki saat, nebatat dersi ise 12. senede iki saattir. Haftalık ders çizelgesinde ilm-ül arz adıyla yer alan ders, müfredat içeriğinde tabakat-ül arz adıyla yer almıştır. İdadilerin sultanilere çevrilmeden önceki son müfredatında iki ayrı jeoloji içerikli derse yer verilirken, yerlerine açılan sultanilerde bu sayı tekrar bire indirilmiştir. Ayrıca idadilerden farklı olarak programa “Mantık ve Felsefe” dersi eklenmiştir. 1915 yılı sultanilere ait olan “İlm-ül Arz” ders içeriği:⁴⁶ Malumat-ı ibtidaiye: Hadisat-ı tabiiyye-i hazıranın (tabiat olaylarının) muhtasaran (kısaca) tekrarı. Tabiatta suyun vazifesi, rüzgarın ilm-i arzda vazifesi, hararet-i merkeziye, uzviyyetin edvar-ı salifede cereyan etmiş hadisat ile tatbik ve mukayesesi (organizmaların/canlıların geçmiş devirlerde olmuş olaylar ile tatbik ve karşılaştırılması). Suhur-u bürkaniye, suhur-u rusubiye, tertib-i tabakat (katmanların sıralanışı), fosiller. Dönem

⁴⁵ *Maarif-i Umumiye Nezâreti Telif ve Tercüme Dairesi, Mekâtib-i Sultaniye Ders Programı*. Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1331, s. 1, 272.

⁴⁶ *Mekâtib-i Sultaniye Ders Programı*, 1331, s. 187, 188.

terminolojisi ile yer zamanının bölümleri (jeolojik zamanlar), zaman-ı ibtidai (ilk zaman), ezmine-i saniye (ikinci zaman), ezmine-i salise (üçüncü zaman), ezmine-i rabia (dördüncü zaman). Zaman-ı ibtidai: Zaman-ı ibtidaiyenin edvara (devirlere) taksimi, eşkal-i esasiye-i hayvaniye: Brakinopod/Brakiyopod denilen su böceği cinsinden hayvanat, mafsalıyeler (eklemliler) ve ilk fıkrayiler (omurlular) zaman-ı ibtidai çiçekleri, lühuk-u nebatıye (erişme, bitkilerin gelişimi) maden kömürlerinin menşei ve ehemmiyeti, deniz ve karaların suret-i tevzii, suhur-u esasiye (zamana ait taşlar, kayalar bahsi). Ezmine-i saniye: Amonit ve bleminitler, zevahifin devr-i zuhuru (sürüngenlerin ortaya çıkış dönemi), ilk zuhur eden kuşlar ve memeli hayvanlar, ezmine-i saniye çiçekleri, deniz ve karaların suret-i tevzii (taksimi/dağılımı görünümü), mercan ve rasiflerin intişarı (yayılışı) ve ezmine-i saniyeye ait suhur-u esasiye. Ezmine-i salise: Ezmine-i salisenin edvara taksimi, ezmine-i salise mücmed hayvanatı (donmuş/buz tutmuş hayvanları), memeli hayvanatın intişarı (yayıması, üremesi), Küviye'nin⁴⁷ jips suhurunda keşfiyatı. Ezmine-i salise çiçekleri, deniz ve karaların suret-i tevzii, akalim (iklim), büyük silsile-i cibalin teşkili (sıradağların oluşumu), ezmine-i salisenin suhur-u esasiyesi. Ezmine-i rabia: Cümudiyeler (Buzullar) ve bunların fevkalade tevsii (genişlemesi) ve intişarı (yayılışı), vadilerin teşkili. İnsanın zuhuru, kabl-et-tarih-i insan (tarih öncesi insan), inler, mağaralar, mesakin-i gadiriyye/göller ortasındaki mesakin, (gölde yaşayan hayvan veya su bitkileri). Ezmine-i rabia mecmua-i hayvanat-ı mamut, ranyusarus (rannosaurus tyrannosaurus, bir dinazor cinsi), ren/bir nevi geyik şeklinde açıklaması ile yer almıştır. Ezmine-i salise ve rabia da hadisat-ı bürkaniye (volkanik olaylar). Ayrıca ders içeriğinde, yer tabakalarının çeşitleri ve fosil bölüm veya parçalarının tek tek söylenmesine gerek olmadığı, sınıfa getirilecek numuneler, duvar levhaları, fotoğraflar veya kara tahtaya çizilecek resimlerle yerin zamanlarının her devre ait hatları kısaca tarif edileceği ve dersin tatbiki için bir veya iki gezi düzenlenebileceği şeklinde, dersin işlenişi ile ilgili bir bilgilendirme yapılmıştır.

1920'li yılların başında jeoloji dersi sultanilerin programlarında yer almaya devam etmiştir. R.1338 (1922) “Zükur ve İnasa Mahsus Mekatib-i Sultaniye'nin” devre-i saniyeye ait haftalık ders cetveline göre ders lise son sınıfına alınmıştır.⁴⁸ Bir önceki sultaniye programında hafta da bir saat olarak okutulan dersin süresinde farklılaşma olmuş ve ilm-ül arz dersine bir saat yerine haftalık iki saat ayrılmıştır. Vilayet idadilerin açılmasından itibaren idadilerde ve sultanilerde düzenli olarak okutulan ders, Cumhuriyet Dönemi müfredatlarında yer alan arziyat (jeoloji) dersine zemin teşkil etmiştir.

⁴⁷ Georges Cuvier; Fransız devlet yöneticisi, bilim insanı/yerbilimci.

⁴⁸ Yücel, *age.*, s. 159.

Cumhuriyet Dönemi

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Liselerde Jeoloji Dersi

R.1340 (1924) yılındaki Cumhuriyet'in ilk müfredat programına göre jeoloji dersi beşinci sınıfta (lise ikinci sınıf) doğrudan "Arziyat" adıyla haftada iki saat olarak yer almış ve tüm öğrencilere okutulan temel ders olma özelliği Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiştir. Ders içeriğine, dersin haftada bir buçuk saat olarak işleneceği notu eklenmiş, yarım saati nebatat dersine ayrılmıştır. Haftalık ders cetvelinde tabiat ise ayrı bir ders olup iki saat hayvanat, bir saat nebatat derslerinden oluşmuş ve liselerin ilk senesinde okutulmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nin ilk ortaöğretim programına göre "Arziyat" ders içeriği şöyledir:⁴⁹ Suhur bahsi: Suhurun nokta-i nazarından ehemmiyeti olan madenlerin bazı evsafı (önemli görülen madenlerin özellikleri), billurat cümleleri, bunların basit eşkali (şekilleri), tevem (ikiz), salabet (sertlik) cetveli, tağlık/talık (jeolojik zaman cetveli). Suhurun terkibine dahil olan filizat-ı madeniye (taşların/kayaların birleşimindeki mineraller), silisitler, kalsit, jips, kaya tuzu gibi madenlerde bu meyanda zikir edilecek ve bunların cümlesinden memleketimizde bulunanlar hakkında malumat verilecektir. Suhurun tarif ve taksimi, suhur indifasının taksimi (püskürük taşların taksimi): Granit, porfir ve trahit zümreleri ve muhtelif cinsleri. Suhur-u rusubiye: Suhur-u müteharrike (hareketli/taşınan taşlar), konglomeraller (yuğrumtaş/çakılkaya), suhur-u gadiriyye (göl ve küçük ırmaklar gibi sığ sularda oluşan tortul taşlar) suhur-u kilsiyi (kireç taşı), suhur-u ihtirakiye (yanıcı/yanar taşlar), maden kömürlerinin suret-i teşkili (oluşumu), memleketimizde bulunan maden ve linyit kömürleri. Suhurun istihaliyesi (Taşların başkalaşımı) ve muhtelif cinsleri: Gnays, mikaşist gibi başkalaşım taşlar. Tabakaların muhtelif eşkali, dağların suret-i teşkili, ecsam-ı uzuviyetin (canlıların, organizmaların) müstehase haline geçmesi (fosilleşmesi). Zaman-ı ibtidai (ilk zaman), zaman-ı evvel (birinci zaman), zaman-ı sani (ikinci zaman), zaman-ı salis (üçüncü zaman), zaman-ı rabi (dördüncü zaman) şeklinde isimlendirilen jeolojik zamanlar. Zaman-ı ibtidai evsafı (vasıfları, özellikleri), devirleri ve sahraları (kayaları). Zaman-ı evvel evsafı, iklimi, devirlere taksimi, mümeyyiz müstehasat (seçilmiş, ayırt edici fosiller) ve ilk mafsaliye (eklemliler), brakyopod ve fıkrayiler (omurgalılar) ile nebatat, bu zamana ait memleketimizdeki teşekkülat-ı arziye. (Boğaziçi ve Zonguldak havzaları). Zaman-ı sani evsafı, devirlere taksimi, mümeyyiz müstehasat, amonit ve bleminitlerle cesim-i zevahif (büyük sürüngenler), bu zamana ait memleketimizdeki teşekkülat-ı arziye. Zaman-ı salis evsafı, hadisat-ı bürkaniye, devirlere taksimi, mümeyyiz müstehasat, no molitler ve memeli hayvanat. Bu

⁴⁹ *Maarif Vekâleti Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı*. Matbaa-ı Âmire, İstanbul, 1340, s. 25, 27, 28.

zamana ait memleketimizdeki teşekkülât-ı arziye. Zaman-ı rabi evsafi, devirlere taksimi, mümeyyiz bazı müstehasat, cümudiye (buzul) devri ve teşekkülâtı, insanın zuhuru (ortaya çıkışı) ve mağaralar gibi konulardan oluşmuştur. Ayrıca 1924 arziyat dersi müfredat içeriğinde, dersin nasıl işleneceğine yönelik bir açıklama yapılarak, öğretmenlerin okul müzesinde, özellikle mevcut tabakat planlarıyla, maden, taş ve fosillerin numunelerinin gösterilerek dersin işlenmesi gerekliliği vurgulanmıştır.

“1924 Orta Mektep ve Lise Müfredat Programlarına Zeyl olan 1927” müfredat programında,⁵⁰ arziyat ders içeriği ile ilgili bir düzenlemenin yer almadığı görülmekle beraber daha çok riyaziyat, cebir, geometri, fizik, tarih, coğrafya ve edebiyat gibi derslerin içerik düzenlemeleri yapılmıştır. 1927-1931 yılları arasında uygulanan lise programında arziyat dersi 1924 yılındaki müfredat programında olduğu gibi liselerin ikinci sınıfında okutulmaya devam etmiş ve çizelgede haftada iki saat olarak gösterilmiştir.

1931 lise programında bazı dersler, bir ders adı altında toplanmıştır. Bunlardan biride nebati ve hayvani fizyolojisi dersi ile arziyat dersinin “Tabiiye” adı altında toplanması şeklinde olmuştur.⁵¹ 1924-1927, 1927-1931 yılları arasında haftalık ders çizelgesinde lise ikinci sınıflarda haftada iki saat olarak gösterilen ve bir buçuk saat okutulan arziyat dersi, 1931 yılı programında da aynı şekilde uygulanmıştır.

1934 programında tabiiye adı “Tabii İlimler” olarak değiştirilmiştir.⁵² Arziyat dersi tabii ilimler adı altında, lise ikinci sınıflarda haftada iki saat olarak yer almış, ders içeriğinde ise bir buçuk saat olarak yer alacağı ayrıca belirtilmiştir. Arziyat ders içeriği genel olarak: Taşlar bahsi, silisit, kalsit, jips, kaya tuzu gibi madenler, püskürük taşlar: granit, porfir ve trahit zümreleri ve muhtelif cinsleri, tortul taşlar; müteharrik taşlar, konglomeralar, killi taşlar, kireç taşları, kömürler, petrol ve bitümler, maden kömürlerinin oluşumu, ülkemizde bulunan maden ve linyit kömürleri, başkalaşım taşlar; gnays ve mikaşist gibi. Tabakalar, dağların oluşumu ve canlıların fosil (taşıl) haline geçmesi. Jeolojik zamanlar; İbtidai zamanın vasıfları devirleri ve taşları, birinci zamanın vasıfları, devirleri, iklimi, mümeyyiz fosilleri. İkinci zamanın vasıfları, devirlere taksimi mümeyyiz fosilleri. Üçüncü zamanın vasıfları, devirlere taksimi yanardağ hadiseleri, memeli hayvanlar ile birinci, ikinci ve üçüncü zamanlara ait ülkemizdeki teşekkülâtı ile dördüncü

---

⁵⁰ *Maarif Vekâleti Orta Mektep ve Lise Müfredat Programlarına Zeyl*. Devlet Matbaası, İstanbul, 1927, s. 1-59.

⁵¹ Yücel, *age.*, s. 171.

⁵² *Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Lise Müfredat Programı*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s. 57-58.

zamanın vasıfları, devirlere taksimi, bazı fosiller, glasye devri ve oluşumu, insanın ortaya çıkışı gibi konulardan oluşmuştur. 1934 yılı arziyat ders içeriğinin, 1924 yılı arziyat dersi içeriğiyle benzer olmakla birlikte Osmanlı Türkçesi yerine günümüz Türkçesi ile yeni bir terminoloji oluşturulmaya başlandığı ve beraberinde Fransızca kökenli terimlerin de kullanıldığı görülmüştür. Örneğin, jeolojik zamanlar ibtidai zaman, birinci zaman, ikinci zaman, üçüncü zaman ve dördüncü zaman şeklinde isimlendirilmiştir. 1924 yılı ders içeriğinde buzul devri terimi cümudiye devri şeklinde geçerken 1934 yılı ders içeriğinde glasye devri şeklinde geçmiştir.

1935-1936 yılları, öğretim programlarında esaslı tadilatlar yapmak adına bazı ön çalışmaların yapıldığı bir süreçtir. Bu süreçte “Program Tadil Komisyonu” yabancı üniversite öğretim üeleri ile temasa geçmiş, görüşmelerde özellikle fen bilimleri dersleri ele alınarak bu derslerin üzerinde incelemelerde bulunulmuştur. Ayrıca süreçte Fen Fakültesi'nin müspet ilimlerle ilgili görüşleri de önemli olmuştur. Bu bağlamda jeoloji dersi özelinde, dersin yükseköğrenim öncesi bir bilinç oluşturması açısından ilköğretim veya liselerde okutulmasının önemi, müfredatların ezberci ve ayrıntılı bir yaklaşımla hazırlanmaması telkini şu şekilde belirtilmiştir:⁵³

“Üniversitede tahsil için muayyen bir ihtisas bilgisi icap etmez; fakat talebenin umumi olmak üzere bir formasyon seviyesine yükselmiş olması lazımdır. Bilfarz jeoloji profesörü talebenin jeoloji üzerinde yüksek bilgisine kıymet vermez. Fekat herşeyden evvel fikri olgunluğuna ve kavrama kabiliyetine ehemmiyet verir ki, bunlar muhtelif suretlerle ancak mekteplerde temin edilir.”

1937 yılı lise haftalık ders çizelgesi ile 1938 yılı müfredatı doğrultusunda arziyat dersi için hem haftalık ders saati sayısında hem de ders içeriğinde bazı değişimler olmuştur.⁵⁴ 1924 yılı müfredatı haftalık ders çizelgesinde arziyat, 1931 yılı haftalık ders çizelgesinde tabiiye, 1934 yılı haftalık ders çizelgesinde tabii ilimler adı altında toplanan veya adlandırılan ders, 1938 müfredatında “Tabiğat Bilgisi” adı altında toplanan derslerden biri olmuş ve arziyat adı “Jeoloji” olarak değiştirilmiştir. Tabiğat bilgisi dersleri bu müfredata göre biyoloji ve jeolojidir. Öncesinde liselerin ikinci sınıfında ve haftalık iki saat olarak yer alan ancak yarım saati nebatat konularına ayrılan ders, lise üçüncü sınıfa alınmıştır. 1938 lise müfredatının Erkek ve Kız liseleri haftalık ders çizelgesine göre bir saate indirilen ders, lise üçüncü sınıfların hem fen hem de edebiyat kollarında temel bir ders olarak okutulmaya devam etmiştir. İçerik: Yer kabuğunun teşkilinde etkili olan kuvvetler; aşınma, glasyeler ile suların, atmosferin ve organizmaların

⁵³ Yücel, *age.*, s. 192-193.

⁵⁴ *Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Lise Programı*. Devlet Matbaası, İstanbul, 1938, s. 1-2, 73-74.

jeolojik tesirleri, volkanlar ve volkanik olaylar, dağların teşekkölü, tektonik, deprem konuları ile jeolojik zamanlar konularından oluşup genel jeoloji ve jeolojik zamanlar başlıkları ile ikiye ayrılmıştır. Jeolojinin tarifi, faydası diğer ilimlerle münasebeti ve taksimi ile ilgili bilgiler ders içeriğine eklenmiştir. Jeolojik zamanların isimlendirilmesinde yine değişikliğe gidilmiş bu başlık altında, istiratigrafiye (stratigrafi) genel bir bakış, arkeen, paleozoik, mezozoik, neozoik şeklinde Fransızca kokenli terimler kullanılmıştır.

1935 yılı itibariyle jeoloji alanında bir ivme yakalanmış ve jeolojinin yaratıcı bilimin hakimiyetinde olan ve geniş imajinasyon isteyen tam tarifli bir bilim olduğu anlaşılmıştır. Atatürk Dönemi'nde her alanda olduğu gibi jeoloji alanında da yetişmiş insan kaynağının oluşturulmasına önem verilmiş yurtdışına öğrenciler ve araştırmacılar gönderilmiştir. Süreç içerisinde yetiştirilen yerbilimcilerin uygulamacı olarak istihdam edildikleri Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğu, Etibank, Devlet Su İşleri Dairesi, Elektrik Etüt İşleri ve sonrasında Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığu, İller Bankası gibi güçlü kurumlar oluşturulmuştur. Öncesi yıllarda sadece liselerde tabiye dersleri öğretmenliğe yapan jeoloji bölümü mezunları böylece ülke kalkınmasında doğrudan etki alanı oluşturabilecekleri daha geniş bir sahada çalışma imkanı bulmuşlardır.⁵⁵ Atatürk'ün gayretleri ile ülkemizde jeoloji biliminin öneminin daha iyi anlaşılması jeoloji dersinin işlenişine de yansımıştır. Önceki programlara göre 1938 müfredatında ders konularının uygulamalı olarak ele alınması gerekliliğe daha fazla ön plana çıkarılmıştır. Dersin işlenişi esnasında ders ile ilgili görsel ve planşların kullanımı dışında, öğretmenlerin buldukları yerlerin topraklarının kimya, fizik ve hidroloji bakımından incelenmesi gibi dersin tatbiki olarak işlenmesi ile ilgili uyarılar ders içeriğinde yer almıştır. Ayrıca öğrencilerin jeoloji terimlerini daha iyi anlayabilmesi için bakanlık tarafından 25 sayfadan oluşan Türkçe-Osmanlıca, Osmanlıca-Türkçe, Fransızca-Türkçe olarak "İlk ve Orta Öğretim Jeoloji Terimleri Kitabı" hazırlanmıştır.⁵⁶

1938 yılı jeoloji ders içeriğinin 1940'lı yıllarda da devam ettiğe ve ders ile ilgili belirgin bir değişiklik olmadığu görölmüştür. Buna göre 1947 yılında,⁵⁷ "Milli Savunma" dersinin haftalık iki saatten bir saate indirilmesi kararı sonrasında 1948-1949 ders yılı için yayınlanan Erkek lisesi, Kız lisesi haftalık ders çizelgesinde jeoloji dersi, "Tabiat Bilgisi" başlığu altında her iki lise türünde lise üçüncü sınıflarda okutulmaya devam etmiş ve bu liselerinin fen ve edebiyat kollarında haftada yine bir saat olarak okutulmuştur.

⁵⁵ Öztunalı, *age.*, s. 4.

⁵⁶ *İlk ve Orta Öğretim Jeoloji Terimleri*. Devlet Basımevi, İstanbul, 1937, s. 1-25.

⁵⁷ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığu, *Karar Sayısı: 366*, Karar Tarihi: 18/09/1947, Tebliğer Dergisi, C. 10, S. 453, s. 87.

1950 Sonrası Liselerde Jeoloji Dersi

22-31 Ağustos 1949 tarihleri arasında toplanan Dördüncü Eğitim Şurası'nda lise öğrenim süresinin dört yıla çıkarılma kararı alınmış, bakanlıkta liselerin dört yıla çıkarılması kararına vararak liseler için yeni haftalık ders dağıtım cetveli ve ders programı oluşturmuştur. 1952-1956 yıllarında uygulanan yeni müfredata göre, jeoloji dersinin yeri ve konumu ile ilgili de belirgin değişimler yapılmıştır.⁵⁸ Jeoloji dersi yine tabiat bilgisi adı altında toplanan derslerden biri olsa da üçüncü sınıftan dördüncü sınıfa alınmıştır. Fen ve edebiyat kolları ayrımı, üçüncü sınıftan dördüncü sınıfa alınıp, birinci, ikinci ve üçüncü sınıflar ortak sınıflar haline gelmiştir. Jeoloji dersi dördüncü sınıf edebiyat kollarında kaldırılmış, dördüncü sınıf fen kolunda ise ders süresi iki saate çıkarılarak tek kolda zorunlu ders olarak okutulması kararlaştırılmıştır. Ders içeriği: Jeoloji, konusu, diğer bilimlerle münasebeti, faydası, başlıca konuları. Genel jeoloji: Külteler; Yer kabuğunun yapılışı, püskürük, tortul ve metamorfik kültürler. Püskürük kültürler, genel karakterleri, bileşimlerindeki en önemli mineral çeşitleri ve bunların özellikleri. İç ve dış püskürük kültürler. Tortul kültürler, genel karakterleri, bunların bileşimindeki başlıca mineraller: Mekanik, kimyasal ve organik kültürler. Metamorfik kültürler, genel karakterleri, başkalaşım olayı ve başlıca metamorfik kültürler. Yerin dış olayları, yer kabuğunda aşınım, çökelim olayları. Yer kabuğunda aşınım, mekanik ve fiziksel, kimyasal aşınım. Yer kabuğunda çökelim, sularda erimemiş ve erişim maddelerin çökelişi. Yerin iç olayları, volkanizma olayları ve sebepleri, tabakalarda kırılma ve kıvrımlar (faylar). Yer kabuğunun hareketleri, alçalma ve yükselme olayları, depremler, sebepleri ve yurdumuzun başlıca deprem bölgeleri ve dağılışı (orojeniz) olayları. Özel jeoloji, stratigrafi ve paleontoloji. Tabakalaşma ve çeşitleri, fosil ve fosilleşme, tabakaların oransal yaşları. Jeolojik zamanların devamı ve takvimi. İlk zaman: Genel karakteri, kültürleri, orojenik hareketler. Bu zamanın memleketimizdeki teşekkülü. Birinci, ikinci ve üçüncü zamanlar: Hayvan ve bitkileri, iklimi, orojenik hareketler ve volkan faaliyetleri, tortul kültürleri palejeografyası. Memleketimizde birinci, ikinci ve üçüncü zamanlar teşekkülü. Dördüncü zaman: Buzulları, hayvan ve bitkileri, iklimi, tektonik ve volkan faaliyetleri, tortul kültürleri, insanın zuhuru şeklindedir. Dersin işlenişi ile ilgili olarak kültürler konusu anlatılırken yurdumuzun kültürleri üzerinde özellikle durulması gerekliliği vurgulanmıştır. Müfredat programına göre, ders içeriği genel jeoloji ve özel jeoloji olarak ikiye ayrılmış ve 1938 müfredatında yoğun olarak kullanılan Fransızca kökenli jeoloji terimleri yerine Türkçe terimler kullanılmıştır. Bu

⁵⁸ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Karar Sayısı: 912, Karar Tarihi: 17/09/1949, Tebliğler Dergisi, C. 12, S. 557, s. 113, Tebliğler Dergisi, C. 13, S. 589, s. 10; *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Vekâleti Lise Müfredat Programı*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1952, s. 87-88.

bağlamda jeolojik zamanların isimlendirilmesi yine değişerek, ilk zaman, birinci zaman, ikinci zaman, üçüncü zaman, dördüncü zaman olarak adlandırılmıştır.

1952-1956 yılları arasında liselerin öğretim süresi dört yıl olarak uygulanırken, 1956-1957 öğretim yılı itibarıyla liselerin öğrenim süresi tekrar üç yıla indirilmiştir.⁵⁹ Bu kararın 1955 yılında alınması nedeniyle 1955 yılında lise üçüncü sınıfta olan öğrenciler, üçüncü ve dördüncü sınıfları bir arada okuyarak üç yılda mezun olmuşlardır.⁶⁰ 1924, 1927, 1931, 1934, 1938, 1947, 1949 lise ders programları haftalık ders dağıtım çizelgelerinde lise üçüncü sınıflarda fen ve edebiyat kolları ayrımı olup, lise birinci ve ikinci sınıflar ortak sınıflardır. 1949 yılında liselerin dört sene olması kararı sonrası lise birinci, ikinci ve üçüncü sınıfların ortak sınıf olup fen ve edebiyat kolları ayrımı lise dördüncü sınıf olmuştur. 1957 yılında liselerin öğrenim süresi tekrar üç yıla indirilmiş, şube veya kol olarak adlandırılan ve ayrılan fen ve edebiyat sınıfları artık lise ikinci sınıfta ayrılarak hem lise ikinci hem üçüncü sınıfta kol ayrımı olmuştur.

1957 programı haftalık ders cetveline göre jeoloji dersi yine tabiat bilgisi adı altında toplanan derslerden biridir.⁶¹ Ders, lise öğrenim süresinin üç yıla indirilmesi nedeniyle lise dördüncü sınıftan lise üçüncü sınıfa alınmış, 1949 tarihinde alınan karardaki gibi sadece liselerin fen şubelerinde okutulmaya devam etmiştir. Dersin haftalık ders saati süresi ise iki saatten bir saate indirilmiştir. 1957 lise ders programındaki jeoloji ders içeriği: Jeolojinin konusu ve önemi. Genel jeoloji: Yer kabuğunun değişmesine sebep olan kuvvetler, yer kabuğunun yapılışı: Külteler, kültelerin sınıflandırılması. Tortul, püskürük, metamorfik kültelerin sınıflandırılması ve birer örneği. Toprak teşekkülü çeşitleri. Dış kuvvetler: Suların jeolojik işleyeri, atmosfer çökeleklerinin teşekkülü, taksimi, oranları. Yeraltı suları ve teşekkülü, yeraltı su yatakları, kuyular, kaynaklar, yeraltı sularının fiziksel ve kimyasal işleyişleri. Akarsuların teşekkülü, seller, fiziksel ve kimyasal işleyeri, arı killeşme. Nehirlerin, göllerin işleyeri. Denizlerin işleyeri, konglomeralar ve kıyı kordonları, lagün teşkilatı. Buzullar, buzulların işleyeri. Havanın jeolojik işleyeri. Canlıların jeolojik işleyeri: Hayvanların ve bitkilerin sebep olduğu değişiklikler. Aşındırma ve biriktirme olayları, kömür teressübatı, turba, linyit, maden kömürlerinin oluş teorileri. Zonguldak kömür havzası. Petrol: Petrolün özelliği, tabiatta bulunuş tarzları, petrolün oluşu hakkındaki en yeni teoriler ve Raman Petrolleri. İç kuvvetler: Volkanlar ve kısımları. İç püskürtme. Volkanların oluşu hakkındaki

⁵⁹ *Orta Öğretim Programındaki Yönelmeler (1924-1970)*. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s. 124-125.

⁶⁰ Cicioğlu, *age.*, s. 143.

⁶¹ T.C. Maarif Vekâleti, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 215*, Karar Tarihi: 21/09/1957, *Tebliğler Dergisi*, C. 20, S. 976, s. 147, 162-163.

teoriler. Yer kabuğunun hareketleri: Depremler, oluşu, dağılışı ve memleketimizde deprem alanları. Depremlerin oluşu hakkında teoriler. Yükselme alçalma. Kıvrımların ve dağların meydana gelişi, çeşitleri, dağların oluş fazları ve dağların oluşu hakkında ki teoriler. Stratigrafi: Tabakalaşma ve çeşitleri. Fosil ve fosilleşme. Yereylerin oransal yaşlarının tayini. Yer tarihinin bölümleri: İlk zaman; Özelliği orojenik hareketleri, Türkiye'de ilk zaman yereyleri. Başkalaşım ve çeşitleri. Birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü zamanlar: Bu zamanlarda yaşamış olan canlılar hakkında genel bilgiler ile zamanların fosilleri şeklindedir. Programda en dikkat çekici değişim petrol ile ilgili konuların detaylı şekilde jeoloji ders içeriğinde yer alması olmuştur. Deprem konusunda ise içerik yine genişletilmiş ve depremle ilgili yeni teoriler konularıyla içerik güncellenmiştir. 1938 ve 1949 yılı ders programlarında kullanılan jeolojik zamanlar başlığı yerine yer tarihinin bölümleri adı kullanılmış, zamanların isimlendirilmesi ise 1949 tarihli programındaki gibi ilk, birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü zaman şeklinde kalmıştır. Jeoloji ders içeriğinde, dersin uygulanışında ayrıntılardan kaçınılması, ana hatların üzerinde durulması ile bu zamanlarda yaşamış olan canlılarla ilgili genel bilgilerin verilmesi ve sadece bazı karakteristik fosillerin tanıtılması istenmiştir.

Ders, liselerin fen şubelerinde haftalık iki saatten bir ders saatine indirilmiş ve ders içeriği yeniden oluşturulmuştur. 1949 yılına ait ders içeriği ile 1957 yılı ders içeriğinde farklılar olmakla beraber, ders saatinin düşürülmesine rağmen konu yoğunluğunun devam ettiği görülmüştür. Bu doğrultuda dersi veren öğretmenler, 1961-1962 eğitim ve öğretim yılı için doldurdıkları “B Talim Sicili Teklif ve Temenni” formunda, ders saatinin tekrar iki saate çıkarılmasının dersin işlenişi bakımından daha uygun olacağı görüşünü bildirmişler ve dersin lise birinci sınıfa alınmasını ve böylece dersin tüm şube veya kollarda tekrar okutulmasını talep etmişlerdir.⁶² Ancak dersin, lise son sınıf fen şubelerinde haftalık bir ders saati olarak okutulmasına devam edilmiştir.

1957'den 1973'e kadar jeoloji ders içeriğinde belirgin bir değişiklik olmamış ve 1973 lise müfredat programındaki ders içeriği 1957 lise müfredat programındaki haliyle devam etmiştir.⁶³ Bununla birlikte bir kısım derslerin öğretimini yabancı dilde yapan okulların ikinci devre 1970 yılı haftalık ders dağıtım çizelgesinde ders, tabiat bilgisi adı altında toplanan bir ders olarak gösterilmemiş ve doğrudan “Jeoloji” dersi olarak yer almıştır. Ders lise üçüncü

---

⁶² T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 10706*, Karar Tarihi: 29/06/1962, Tebliğler Dergisi, C. 26, S. 1264, s. 155-158.

⁶³ *Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Lise Müfredat Programı*, Maarif Basımevi, Ankara 1960, s. 61-62; *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı Lise Müfredat Programı*. Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1973, s.79-80.

sınıf fen şubelerinde temel bir ders olarak haftada bir ders saati okutulmuştur.⁶⁴ 1974 tarihli Dokuzuncu Milli Eğitim şurasında, ortaöğretimde kademeli olarak yıllık ders çeşidinin azaltılması ile derslerin teksifi olarak okutulması gibi kararlar alınmış, 15 Temmuz 1974 tarihinde de şura kararları onanmıştır. Bu kararlara göre jeoloji dersi zorunlu ders kategorisinden seçmeli ders kategorisine alınmıştır. Liselerde jeoloji dersi teksifi şekilde bir yarıyıl olarak seçmeli ders olmuştur.⁶⁵ 15 Temmuz 1974 tarihinde şura kararlarının onaylanmasından ardından, uygulaması öncelikle 1974-1975 öğretim yılında bazı okullarda denenmek üzere dokuzuncu sınıftan itibaren, 1975-1976 öğretim yılı itibariyle de bütün okullarda dokuzuncu sınıflardan itibaren yapılmıştır. Bununla birlikte 1974-1975 öğretim yılında dokuzuncu sınıfta olanlar 10. ve 11. sınıflarda izledikleri haftalık ders dağıtım çizelgesine tabi olmuşlardır.⁶⁶ Bu nedenle 1976-1977 lise haftalık ders çizelgesinde jeoloji dersi tabiat bilgisi derslerinden biri olarak liselerin üçüncü sınıflarının fen kollarında haftada bir saat zorunlu ders olarak gösterilmiştir. Ancak haftalık ders çizelgesi altında ise 1977-1978 öğretim yılında itibaren 11. sınıf fen kolunda bulunan jeoloji dersi okutulmayacak ve böylece bu sınıfta da haftalık ders saati toplamı 31 saat olacaktır açıklaması yapılarak 1977 itibariyle zorunlu ders olarak okutulması tamamen sona ermiştir. 1974-1975 modern fen ve matematik programları uygulanan liselerin haftalık ders çizelgelerinde jeoloji dersi öğrenci seçimli bir derstir. Tabii bilimler kolunda olan öğrenciler ya haftalık üç saat matematik dersi ya da iki saat jeoloji dersi ile birlikte bir saat seminer dersi seçecek iken 1976-1977 haftalık ders çizelgesinde jeoloji dersi tabii bilimler kolundaki öğrenciler için 11. sınıfta ya haftalık bir saat matematik ya da haftalık bir saat jeoloji dersi, 1977-1978 öğretim yılında ise yine tabi bilimler kolundaki öğrencilere lise 11. sınıfta ders saati artırılarak haftalık ya iki saat matematik ya da iki saat jeoloji dersi şeklinde bir seçime tabi tutulmuştur.⁶⁷ 1975-1976 öğretim yılı Fen lisesi haftalık çizelgesinde ise jeoloji dersi lise üçüncü sınıf birinci grup seçmeli derstir ve haftalık iki saattir.⁶⁸ 1978-1979 öğretim yılında modern fen ve matematik programı uygulayan liselerde öğretmen liseleri de dahil olmak üzere öğrenci seçimli ders olarak programda

---

⁶⁴ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 364*, Karar Tarihi: 08/10/1970, Tebliğler Dergisi, C. 33, S. 1629, s. 371.

⁶⁵ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 317*, Karar Tarihi: 06/05/1974, Tebliğler Dergisi, C. 37, S. 1788, s. 113.

⁶⁶ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 381*, Karar Tarihi: 05/07/1974, Tebliğler Dergisi, C. 37, S. 1797, s. 291.

⁶⁷ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 345*, Karar Tarihi: 23/09/1976, Tebliğler Dergisi, C. 39, S. 1900, s.326- 327.

⁶⁸ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 187*, Karar Tarihi: 10/03/1975, Tebliğler Dergisi, C. 38, S. 1835, s. 166.

yer almaya devam etmiştir. Tabiat bilimleri kolunda olan öğrenciler lise 11. sınıfta haftada iki saat seçimli olarak ya matematik dersi ya da iki saat jeoloji dersi almak durumundadır.⁶⁹

1983-1984 öğretim yılı liselere ait haftalık ders dağıtım çizelgelerine göre jeoloji dersinin liseler dışında modern fen programı uygulayan liseler ile Anadolu liselerinin (ikinci devre) 11. sınıfların tabi bilimler kolundaki öğrenciler için haftada iki saat zorunlu seçimli derslerden biri olduğu ya matematik dersi ya da jeoloji dersi alınması şekliyle devam etmiştir. Fen liselerinde ise jeoloji dersi üçüncü sınıfta haftada iki saat olarak seçmeli dersler grubu veya havuzu içerisinde yer almıştır.⁷⁰ 1985-1986 öğretim yılından itibaren kademeli olarak uygulanmaya konulacak Anadolu liseleri (ikinci devre) haftalık ders dağıtım çizelgesine göre daha önce zorunlu seçmeli olarak seçime tabi tutulan iki dersten biri olan jeoloji dersinin (ya iki saat matematik ya iki saat jeoloji), Anadolu liselerinin müfredatlarından bu şekli ile kaldırılmış ve seçmeli ders havuzunda yer alan bir ders olmuştur.⁷¹ Ayrıca Anadolu liselerinin son sınıfında daha önce matematik, tabi bilimler ve edebiyat kolları şeklinde ki ayırım, matematik, fen ve edebiyat kolları şeklinde değiştirilmiştir. 1987-1988 öğretim yılından itibaren uygulamaya konulan Fen lisesi haftalık ders dağıtım çizelgesinde ise jeoloji dersi 1983-1984 öğretim yılında olduğu gibi seçmeli dersler grubu içerisinde yer almıştır.⁷² Altıncı sınıfta (lise son sınıf) 14 farklı seçmeli ders bulunmaktadır. Jeoloji dersi haftada iki saat seçilebilen bir ders konumundadır. Üçüncü sınıfta (ileri fen hariç) en fazla iki seçmeli ders alınabilmektedir.

1991-1992 öğretim yılında ders geçme ve kredi sistemini uygulayan orta dereceli okulların lise seçmeli dersler grubu arasında yer alan jeoloji 1 dersinin yeni öğretim programı uygulamaya koyulmuştur. Ders içeriğindeki bölümlerin haftada kaç saat işleneceği, programın amaçları ve program açıklamaları ilk kez ayrıntılı bir şekilde öğretim programında yer almıştır.⁷³ Jeoloji dersinin kaldırılmadan önceki son ders içeriği: Jeoloji ve kapsamı, jeolojinin diğer bilim dalları ile ilişkisi, jeolojinin yaşamımızdaki önemi. Yer yuvar: Yeryuvarın

---

⁶⁹ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 321*, Karar Tarihi: 08.11/1978, Tebliğler Dergisi, C. 42, S. 2021, s. 83.

⁷⁰ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 145*, Karar Tarihi: 02/09/1983, Tebliğler Dergisi, C. 46, S. 2147, s. 363-364.

⁷¹ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 194*, Karar Tarihi: 27/09/1985, Tebliğler Dergisi, C. 48, S. 2197, s. 431-432.

⁷² T.C. Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 160*, Karar Tarihi: 24/09/1987, Tebliğler Dergisi, C. 50, S. 2245, s. 465.

⁷³ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 99*, Karar Tarihi: 24/04/1992, Tebliğler Dergisi, C. 55, S. 2358, s. 273-276.

oluşumu, yeryuvarın yapısı, kabuk, manto, çekirdek. Levha tekniği ve temel ilkeleri: Levhanın yapısı, bileşimi, levha sınırları, yakınsak levha sınırı, ıraksak levha sınırı, geçişli levha sınırı. Yerkabuğunun Bileşimi: Mineraller, kayalar, kayaların çevrimi, mağmatizma ve mağmatik kayalar: Magma ve oluşumu, volkanizma ve volkanik (dış püskürük) kayalar, plütonizma ve plütonik (iç püskürük) kayalar. Ayrışma: Fiziksel ayrışma, kimyasal ayrışma, toprak oluşumu, sedimantasyon ve sedimanter kayalar: Tortul kayalar, kimyasal kayalar, sedimanter yapılar. Başkalaşım ve başkalaşım kayaları: Başkalaşıma neden olan faktörler, başkalaşım kayaları. Jeolojik zaman: Fosiller ve görelî yaş, mutlak yaş (radyometrik yaşlandırma), jeolojik zaman çizelgesi. Kütle hareketleri: Yer kaymaları (Heyelanlar), akmlar, kaya düşmeleri. Akarsular: Akaçlama ve türleri, akarsularda aşındırma ve çökeltileri oluşturan faktörler, aşındırma ve biriktirme şekilleri. Yeraltı suları: Suyun çevrimi, akifer ve türleri, su kuyuları ve kaynaklar, sıcak sular ve maden suları, yeraltı suyunun işlevi: Mağaralar, sarkıtlar, dikitler, yeraltı suyu kirliliği, buzullar, rüzgarlar, dalgalar ve deniz akıntıları. Aşındırma ve biriktirme şekilleri, kıyılar ve korunması. Tektonizma ve Jeolojik yapılar: Gerilim ve deformasyon, eğim, doğrultu ve jeolojik harita, kıvrımlar, kırıklar (faylar, çatlaklar), uyumsuzluklar, depremler, oluşumu, şiddeti, büyüklüğü, deprem kuşakları, Türkiye’de depremler, dağlar, kıtalar ve oluşumları, madenler ve oluşumları: Metalik madenler (krom, demir, kurşun, çinko), organik madenler (petrol, kömür) konularından oluşmaktadır.

Jeoloji dersi, ders geçme kredi sistemini uygulayan (Lise, Anadolu lisesi, Fen lisesi, Anadolu Öğretmen lisesi gibi) lise türlerinde yeni içeriği ile seçmeli ders konumu devam etmiştir.⁷⁴ 1996-1997 öğretim yılında sınıf geçme yönetmeliğini uygulayan ortaöğretim kurumlarının yenilenmiş haftalık ders dağıtım çizelgelerine göre ders Lise, Anadolu lisesi, Anadolu Öğretmen liselerinin fen bilimleri alanların 10. ve 11. sınıflarında haftalık iki saat olarak, Fen lisesinin 10. ve 11. sınıflarında haftada iki saat seçmeli ders statüsündedir.⁷⁵

Millî Eğitim Bakanlığı ortaöğretim kurumları sınıf geçme yönetmeliğini uygulayan ortaöğretim kurumlarından özel Musevi liseleri ile özel Ermeni liseleri fen bilimleri alanlarının 10. ve 11. sınıflarında jeoloji dersi haftada iki saat seçmeli ders konumunda iken özel Rum liselerinde jeoloji dersi seçmeli dersler

---

⁷⁴ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 181*, Karar Tarihi: 16/09/1991, Tebliğler Dergisi, C. 54, S. 2343 EK, s. 2-3; T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 182*, Karar Tarihi: 16/09/1991, Tebliğler Dergisi, C. 54, S. 2343 EK, s. 4-7; T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 193*, Karar Tarihi: 16/09/1991, Tebliğler Dergisi, C. 54, S. 2343 EK, s. 14.

⁷⁵ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 206*, Karar Tarihi: 28/05/1996, Tebliğler Dergisi, C. 59, S. 2455, s. 281, 282, 292, 299.

arasında bulunmamaktadır.⁷⁶ 1998 ortaöğretim kurumlarının haftalık ders çizelgesine göre düz lise, Anadolu lisesi ve Anadolu Öğretmen liselerinin fen bilimleri alanında jeoloji dersi haftada iki saat olarak 10. ve 11. sınıflarında seçmeli ders olarak, Fen lisesinde ise 10. sınıfta haftada iki ders saati olarak yer almaya devam etmiştir.⁷⁷

1999 yılında Türkiye, o süreçte 1939 Erzincan depreminden sonra yaşadığı en büyük ikinci deprem felaketini yaşamış ve 1999 yılında doğal afetler ve zararlarından korunma yolları ile ilgili kararlar alınmıştır.⁷⁸ Bu doğrultuda öğrencilere deprem gerçeğinin öğretilmesi ve öğrencilerde deprem bilincinin oluşturulması için ilköğretim ve ortaöğretim programlarında mevcut bulunan bazı ders içeriklerine deprem ile ilgili konular eklenmiştir. Jeoloji dersinin tekrar temel bir ders olarak okutulması ise tercih edilmemiştir. Jeoloji dersinin içeriğinde yer alan yer yuvarlağının yapısı ve yer şekillerinin oluşumu ve deprem ile ilgili konular, lise birinci ve ikinci sınıf coğrafya ders içeriğine eklenmiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde de jeoloji dersinin Anadolu Öğretmen lisesi ve diğer liselerde haftada iki ders saati olarak, fen bilimleri alanında seçmeli ders olma statüsü devam etmiştir.⁷⁹

2005-2006 öğretim yılından itibaren liseler dört yıla çıkarılmış ve lise son sınıflar 12. sınıf olarak adlandırılmıştır. Ayrıca Anadolu lisesi, Fen lisesinde 1998'den beri uygulanan haftalık ders çizelgesinin 2004-2005 öğretim yılından itibaren kaldırılması kararı alınmıştır. Fen lisesi ve Anadolu liselerinin fen bilimleri alanında 10. ve 11. sınıflarında daha önce seçmeli ders olarak yer alan jeoloji dersinin yeni haftalık ders çizelgesinin seçmeli ders havuzunda yer almamıştır.⁸⁰ Yine 2005-2006 öğretim yılından itibaren düz lise ve Anadolu Öğretmen liselerinin fen alanlarının haftalık ders çizelgesinde jeoloji dersinin seçmeli ders havuzunda artık olmadığı görülmektedir. Böylece 2005 yılı itibarıyla

---

⁷⁶ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 258*, Karar Tarihi: 10/12/1996, Tebliğler Dergisi, C. 59, S. 2468, s. 782; T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 259*, Karar Tarihi: 10/12/1996, Tebliğler Dergisi, C. 59, S. 2468, s. 788; T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 260*, Karar Tarihi: 10/12/1996, Tebliğler Dergisi, C. 59, S. 2468, s. 779, 782, 788.

⁷⁷ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 174*, Karar Tarihi: 19/08/1998, Tebliğler Dergisi, C. 61, S. 2492, s. 1128, 1135, 1138, 1145.

⁷⁸ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 272*, Karar Tarihi: 12/10/1999, Tebliğler Dergisi, C. 62, S. 2506, s. 963.

⁷⁹ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 332*, Karar Tarihi: 01/08/2001, Tebliğler Dergisi, C. 64, S. 2528, s. 498.

⁸⁰ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 46*, Karar Tarihi: 16/04/2004, Tebliğler Dergisi, C. 67, S. 2560, s. 366, 369.

düz liseler de dahil olmak üzere tüm lise türlerinde jeoloji dersi tamamen kaldırılmıştır.⁸¹ Liselerin fen kollarında hala seçmeli ders olarak okutulan astronomi ve uzay bilimleri dersi, matematik, fizik ve fen bilgisi öğretmenleri tarafından verilirken jeoloji dersi son olarak coğrafya öğretmenleri tarafından verilmiştir.⁸² 2009 yılında Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı eğitim kurumlarına öğretmen olarak atanacakların atamalarına esas olan alanlar ile mezun oldukları yükseköğretim programları ve aylık karşılığı okutacakları derslere ilişkin çizelgede, coğrafya öğretmenlerinin okutabileceği dersler olarak coğrafya, sosyal bilgiler, çevre sistemleri, sosyal bilimlere giriş, sosyal bilimler ve sosyal bilim çalışmaları gibi zorunlu ve seçmeli dersler yer alırken jeoloji dersi bu çizelgede de yer almamıştır.⁸³

İdadilerden Liselere Jeoloji Dersi Öğretmenleri

Osmanlı Devleti'nde uzun yıllar boyunca mekteplerin öğretmen ihtiyacı geleneksel metotlarla eğitim veren medreselerin mezunları tarafından karşılanmıştır. Tanzimat Dönemi'ne gelindiğinde, medreselerin yanında ortaokul derecesindeki rüşdiyeler açılmaya başlanmış ancak bu okullara uygun öğretmenlerin olmaması sorun teşkil etmiştir. Modern maarif düşüncesiyle kurulmaya başlanan bu okullara, modern eğitime karşı olan medrese hocalarının öğretmen yapılması düşünülmemiş ve yeni usullere göre yetişmiş aydınların öğretmen yapılması fikri benimsenmiştir. Bu doğrultuda 16 Mart 1848 yılında İstanbul'da Darülmualimin adıyla bir öğretmen okulu açılmıştır. Böylece medresenin yanında teşekkül etmekte olan rüşdiyeler için öğretmen yetiştiren bir kaynağa kavuşulmuştur. 1862'den sonra sıbyan okulları ibtidai okulları adı altında usul-ü cedid üzere açılıp Maarif Nezaretine bağlanınca bu okulların da öğretmen ihtiyacını karşılamak için 1868 yılında Darülmualimin-i Sıbyan (ilk öğretmen okulu) açılmıştır. Devlet böylece rüşdiyelerden sonra ilkokullara da önem vermeye başlamıştır. 1874 yılına gelindiğinde İstanbul Darülmualimin adı altında sıbyan, rüşdiye ve idadi şubelerini ihtiva eden bir okul açılmıştır.⁸⁴ Ancak idadi şubesinde birinci sınıf eğitimine 1876 yılında rüşdiye içerisinde başlanabilmiş ve derslere de rüşdiye öğretmenleri girmiştir. 1869 Nizamnamesi'nde açılması planlanan Darülmualimin idadi şubesi ulum sınıfında ilm-i mevalid dersine yer verilirken, eğitime başlanan idadi sınıfında ise

⁸¹ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 193*, Karar Tarihi: 14/07/2005, Tebliğler Dergisi, C. 68, S. 2575, s. 543, 557.

⁸² T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 218*, Karar Tarihi: 21/06/1996, Tebliğler Dergisi, C. 59, S. 2456, s. 400-401.

⁸³ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 80*, Karar Tarihi: 07/07/2009, Tebliğler Dergisi, C. 72, S. 2622, s. 419.

⁸⁴ Kodaman, *age.*, s. 145-149.

bu derse yer verilmemiştir. 1877 yılında tekrar bir müfredat yapılmış ve bu programda tabiye derslerine mevalid-i selase ismiyle yer verilmiştir. Ancak bu program da uygulanamamış ve Darümuallimin idadi şubesi 1880 yılında kapatılmıştır. 1891 yılında önemli bir gelişme yaşanmış, idadilere öğretmen yetiştirmek amacıyla İstanbul Darümuallimin'de edebiyat ve fünun kollarından oluşan ve yükseköğretim seviyesi olarak kabul edilen iki yıllık aliye şubesi açılmıştır. Şube kısa bir süreliğine edebiyat ve fünun kollarından birleşik mezun verse de 1901'den II. Meşrutiyet Dönemi'ne kadar edebiyat ve fünun olarak iki ayrı kolla eğitime devam etmiştir. 1891 yılı itibariyle fünun kolunda, tabakat, hayvanat ve nebatat derslerinden oluşan ilm-i mevalid-i selase dersi ile diğer müspet ilim dersleri yer almıştır. 1903 yılı müfredatında ise ilm-i mevalid dersleri ayrı gösterilerek tabakat-ül arz, nebatat ve hayvanat olarak yazılmıştır. Yine bu süreçte idadilere öğretmen kaynağı, Darümuallimin ile birlikte Darülfünun mezunlarından da karşılanmaya başlanmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi ile birlikte Darümuallimin'de önemli ıslahatlar yapılmış ve Darümuallimin öğrencilerinin alan derslerini Darülfünun'dan alma zorunluluğu getirilmiştir. 1915 Nizamnamesi ile Darümuallimin'de bir ıslahat daha gerçekleştirilmiş ve aliye şubesi edebiyat, tabiye ve riyaziyat olarak üç kola ayrılmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde ise ortaöğretim kurumlarına öğretmen yetiştirmek amacıyla dört yıllık müstakil bir kurum haline getirilen okul, Yüksek Muallim Mektebi olarak adlandırılmıştır. Yüksek Muallim Mektebi, edebiyat, felsefe, tarih-coğrafya, riyaziyat, fizik-kimya, tabiat isimleriyle altı ayrı ihtisas şubesinden oluşmuştur.⁸⁵

Bu bağlamda idadi ve sultanilerde jeoloji dersini veren öğretmen kaynağını, ilk süreçte Darümuallimin idadi şubesi ve 1890'lı yıllarda Darümuallimin aliye şubesi fünun kolu mezunları oluşturmuştur. 1900 yılında Darülfünun'un kurulmasının ardından jeoloji içerikli derslerin öğretmen ihtiyacı Darümuallimin aliye şubesi fünun kolu ile Darülfünun'un ulum-u riyaziye ve tabiye şubesi mezunlarından karşılanmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde idadi ve sultanilerde jeoloji derslerini, Darümuallimin aliye şubesi fünun kolu yerine doğrudan tabiye kolu mezunları ve Darülfünun'un tabiye şubesi mezunu olan muallimler vermiştir. İlk dönemlerde edebiyat ve fünun kolunun idadilerdeki öğretmen atamalarına asıl alan teşkil etmesi nedeniyle cebir, kozmografya, müsellesat, kimya, hikmet gibi dersler ile mevalid dersleri dönüşümlü olarak aynı muallimlerin uhdesinde okutulabilirken, II. Meşrutiyet Dönemi ile tüm derslerde ihtisaslaşma sağlanmaya çalışıldığı görülmüştür.⁸⁶ Bununla birlikte

⁸⁵ Uğur Önal, Togay - Seçkin Birbudak (2013) *İstanbul Darümuallimini (1848 - 1924)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, s. 123-147.

⁸⁶ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşinleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA.)*, MF. MKT, 324/69, H-29-01-1314; BOA, MF. MKT, 293/44. H-01-06-1313; BOA, MF. MKT, 378/46, H-05-07-1315.

jeoloji ve diğer derslerin öğretmen eksikliği durumunda, müderris, gayrimüslimler ve özellikle askeri okulların olduğu vilayetlerde askeri öğretmenler mülki idadilerde ders vermişlerdir. Bu durum her bir idadinin okutulacak dersler ve muallimleri kısmında ayrıca belirtilmiştir.

19. yüzyılda Osmanlı yükseköğretiminde jeoloji bilimi için bir ihtisaslaşma alanı oluşturulamamış ve Tıbbiye-i Şahane’de jeoloji içerikli sadece birkaç ders okutulabilmiştir. Bu dersleri de genellikle jeoloji ekolünden gelmeyen, hekim, eczacı veya mühendis kökenli akademisyenler vermiştir.⁸⁷ II. Meşrutiyet Dönemi’ne gelindiğinde ise İmparatorluğun tek üniversitesi konumunda olan Darülfünun Şahane’ye Almanya’dan öğretim üyeleri davet edilmiş, 1915 yılında 18 öğretim üyesi, 1918 itibarıyla de toplam 25 Alman öğretim üyesi üniversitede görevlerine başlamıştır. Bu öğretim üyelerinden birisi olan Walther Penck de Ekim 1915 yılında üniversite bünyesinde “Maadin ve Tabakat” (Mineroloji ve Jeoloji) profesörü olarak göreve atanmış ve kendisine yardımcı olarak atanan Hamit Nafiz (Pamir) Bey ile Arziyat Dar-ül Mesaisi’ni (Arziyat Enstitüsü) kurmuşlardır. Böylece Arziyat Enstitüsü’nün kurulduğu 1915 yılı, Türkiye’de jeoloji eğitimi ve araştırmalarının kurumsal bir çatı altındaki başlangıç tarihi olmuştur.⁸⁸ Enstitü zamanla tabiye şubesi öğrencilerini tabiye lisansı altında jeoloji sertifikası ile mezun etmeye başlamıştır. Bu mezunlar özellikle Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren teknik eleman, araştırmacı, akademisyen olmanın yanı sıra liselerde jeoloji dersi öğretmenliği de yapmaya başlamışlardır.⁸⁹ Arziyat Enstitüsündeki jeoloji araştırmaları, İstiklal Harbi yıllarının zor şartlarına rağmen Ahmet Müştak (Kargılı), Hamit Nafiz (Pamir) ve Ahmet Malik’in (Sayar) büyük gayretleri ile yürütülmeye devam etmiştir. Atatürk Dönemi’nde diğer bilim dallarında olduğu gibi jeoloji alanında da yurt dışına öğrenciler gönderilmiştir. Yurtdışına gönderilen bu öğrenciler arasında ilk kadın jeolog ve deprem uzmanı olacak Nuriye Pınar da yer almıştır. Maarif Vekaleti tarafından yurt dışına gönderilen bu öğrencilerin yurda döndükten sonra liselerde öğretmen olmaları amaçlanmış ve Maarif Vekaleti’ne bağlı okullarda eğitim ve öğretimin kalitesi artırılmaya çalışılmıştır.⁹⁰

---

⁸⁷ Öztunalı, *age.*, s. 4.

⁸⁸ *İstanbul Üniversitesi’nde Jeoloji Bir Asırlık Geçmiş 1915- 2015*, Ed. M. Namık Yalçın, Müesses İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 11.

⁸⁹ Öztunalı, *age.*, s. 4.

⁹⁰ Yurt dışına Maarif Vekaleti’nce liselerde öğretmen olmaları için gönderilen öğrencilerden bazıları Bakanlığa yapılan ısrarlar sonucunda İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi asistanlığına alınmışlardır. Bu isimler, Fransa’da öğrenimini tamamlayan Fuat Baykal, İ. Enver Altınlı ve Nuriye Pınar ile doktorasını Almanya’da tamamlayan İhsan Ketin’dir. Bu atamalarla birlikte Jeoloji Enstitüsü’ndeki asistan sayısı dörde çıkmıştır. Yalçın, *age.*, s. 11, 20.

Cumhuriyet Dönemi liselerinde de uzunca bir süre jeoloji dersini, Yüksek Muallim Mektebi tabiat şubesi mezunları ile yükseköğretimin tabiat bölümü mezunu ve jeoloji sertifikalı mezunu olan tabiat dersi öğretmenleri vermiştir. 1950'li yıllarda ise üniversitelerin tabiat bölümü mezunu olan tabiat dersi öğretmenlerinin, liselerde tayinlerine esas alınan ders, tabiye dersi olmuş, okutacakları diğer dersler liselerde jeoloji, ortaokullarda tabiat bilgisi ile tarım dersi olarak belirlenmiştir. 1965 itibarı ile yüksek öğretmen okulu ve üniversite tabiye bölümü mezunlarının, liselerde tayinlerine esas olacak dersler doğrudan biyoloji ve jeoloji dersleri olmuştur. Yine bu mezunlar ortaokullarda, kanuni ders saatleri içinde tabiat bilgisi ve tarım derslerini de okutmuşlardır. Dokuzuncu Millî Eğitim Şurası kararıyla 1974 yılında seçmeli ders kategorisine alınan jeoloji dersini verecek öğretmenin üniversite mezuniyet alanı biyoloji olarak belirlenmiş ve ders sadece biyoloji öğretmenleri tarafından verilmiştir. 1983 yılından itibaren liselerde jeoloji dersini okutan biyoloji öğretmenlerinin yanına coğrafya dersi öğretmenleri eklenmiş, 29.12.1993 yılından itibaren ise jeoloji dersini yalnızca coğrafya öğretmenlerinin vermesi kararı alınmıştır.⁹¹

Sonuç

1880'li yıllarda İmparatorluğun her köşesinde açılmaya başlanan vilayet idadilerinin ilk müfredatlarından itibaren jeoloji dersine yer verilmiş ve Osmanlı modernleşmesi döneminin eğitim alanındaki önemli derslerinden olmuştur. Süreç içerisinde bitki, hayvan ve dünyanın evrimi hakkında bilgi veren mevalid grubu derslerinden biri olarak müfredatlarda yer alan jeoloji, bazı dönemlerde kendi ismi ile haftalık ders çizelgelerinde yer almıştır. Buna göre jeoloji dersi için, Tabakat-ül Arz, Madeniyat ve Tabakat-ül Arz, İlm-i Madeniyat, İlm-i Tabakat-ül Arz vel Maadin. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Tabakat, İlm-ül Arz, Tabakat-ül Arz. Cumhuriyet Dönemi'nde ise Arziyat ve Jeoloji isimleri kullanılmıştır. Osmanlı Dönemi'nde dönemsel olarak, İlm-i Mevalid, Mevalid, Tarih-i Tabii, Malumat-ı Fenniyeden Tarih-i Tabii, Cumhuriyet Dönemi'nde, Tabiye, Tabii İlimler, Tabiğat Bilgisi ve Tabiat Bilgisi adları altında toplanmıştır.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde yedi yıllık idadi müfredatlarına tabakat dersi yanında madeniyat dersi eklenmiş ve böylece iki ayrı jeoloji içerikli dersin okutulması sağlanmıştır. Bu bağlamda II. Meşrutiyet Dönemi'nde her alanda

---

⁹¹ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 176*, Karar Tarihi: 26/07/1957, *Tebliğler Dergisi*, C. 20, S. 970, s. 127; *Karar Sayısı: 52*, Karar Tarihi: 14/05/1965, *Tebliğler Dergisi*, C. 28, S. 1358, s. 220; *Karar Sayısı: 428*, Karar Tarihi: 11/10/1974, *Tebliğler Dergisi*, C. 37, S. 1812, s. 466-467; *Karar Sayısı: 146*, Karar Tarihi: 05/09/1983, *Tebliğler Dergisi*, C. 46, S. 2151, s. 475; *Karar Sayısı: 523*, Karar Tarihi: 29/12/1993, *Tebliğler Dergisi*, C. 57, S. 2399, s. 73.

sürdürülen yenileşme hareketleri müfredatlara ve özelinde bir pozitif bilim olarak jeoloji dersine de yansımıştır.

İdadilerde ve sultanilerde jeoloji içerikli dersleri, ilk etepta iki yıllık Darülmualimin aliye şubesi fünün kolu mezunları, Darülfünun'un kurulmasının ardından yükseköğretimin ulum-u riyaziye ve tabiye şubesi mezunları ve Darülmualimin aliye şubesi fünün kolu mezunları, II. Meşrutiyet Dönemi'nde Darülmualimin ile Darülfünun tabiye şubesi mezunu olan tabiye dersi muallimleri vermiştir. Atatürk Dönemi'nde Darülfünun'un jeoloji sertifikalı mezunları da tabiat bilgisi dersi öğretmeni olarak atanmaya başlamış ve Cumhuriyet Dönemi'nde uzun bir süre jeoloji ihtisası olan öğretmenlerin jeoloji dersini vermesi sağlanmıştır. Dersin seçmeli ders kategorisine alınması ile biyoloji öğretmenleri tarafından verilen dersi, 1980'li yıllar itibariyle biyoloji ve coğrafya öğretmenleri, 1993 sonrası ise yalnızca coğrafya öğretmenleri vermiştir.

İdadi ve sultanilerin jeoloji müfredat içerikleri dinsel bir söyleme dayandırılmadan doğa bilimi yasaları çerçevesinde oluşturulmuş ve konular temel düzeyde ele alınmıştır. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde diğer bilim dallarında olduğu gibi jeoloji ders içeriğinde ve ders kitaplarında günümüz Türkçesi ile bir terminoloji oluşturulmaya başlanmıştır. Bununla birlikte bu dönemde Fransızca kökenli terimlerin kullanıldığı, 1950'li yıllar itibariyle de büyük oranda günümüz Türkçesi'nden oluşan bir terminolojiye geçilmiştir.

Osmanlı Dönemi'nde bir veya iki saat, Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir buçuk saat işlenen jeoloji dersinin haftalık ders saati, 1937-1938 eğitim ve öğretim yılında bir ders saatine düşürülmüş ancak hem fen hem de edebiyat şubelerinde temel bir ders olarak okutulmasına devam edilmiştir. 1949 yılında liselerin sadece fen kollarında okutulması kararı alınan dersin haftalık ders süresi iki ders saati olarak belirlenmiş, 1957 müfredatı ile bir ders saatine düşürülmüştür. II. Meşrutiyet Dönemi'nde ise yedi yıllık idadilerde iki ayrı jeoloji içerikli dersin temel ders olarak okutulması nedeniyle jeoloji içerikli derslere haftalık üç saat ayrılmıştır.

1960'lı yıllarda jeoloji dersini veren öğretmenler ders saatlerinin tekrar iki ders saatine çıkarılmasını ve dersin liselerin ilk senesinde kol ya da şube ayrımı yapılmadan tüm öğrenciler için temel bir ders olarak işlenmesini talep etmişlerdir. Ancak jeoloji dersi 1974 yılında Dokuzuncu Milli Eğitim Şurası'nda alınan kararla zorunlu ders kategorisinden de çıkarılmış ve seçmeli dersler kategorisine alınmıştır. Karar öncesi liseye başlayan öğrenciler için 1974-1975, 1975-1976 öğretim yıllarında düz liselerin haftalık ders çizelgesinde yer alan ders, 1977-1978 öğretim yılı itibariyle liselerin haftalık lise ders çizelgelerinde yer almamıştır.

1991-1992 öğretim yılında ders için ilk kez ayrıntılı bir öğretim programı yapılmış ve dersin amaçları, açıklamaları ve konuların hangi hafta ne kadar süre ile işleneceği programda belirtilmiştir. 1999 Gölcük depremi sonrası deprem ile ilgili farkındalık yaratma adına jeoloji dersine tekrar liselerde temel bir ders olarak yer verilmesi ise düşünülmemiş ve seçmeli ders konumu devam etmiştir. Ancak yer yuvarlağının yapısı, yer şekillerinin oluşumu ve deprem ile ilgili konuları coğrafya dersi içeriğine eklenmiştir.

Jeoloji dersi, 1880'li yıllarda vilayetlerde açılmaya başlayan idadilerin ilk müfredatlarından 1949 yılına kadar temel bir ders, 1974'e kadar ise fen kolu öğrencileri için zorunlu bir derstir. 1974'ten 2005 yılına kadar fen şubesi için seçmeli bir ders olan jeoloji, 2005 yılı itibariyle liselerin seçmeli ders havuzunda yer almamıştır. Bu doğrultuda jeoloji, Türk eğitim sisteminde bir asırdan fazla süreyle ortaöğretim seviyesinde okutulan bir ders olmuştur.

İçerisinde yaşadığımız yerküreyi ve tabiatı konu edinen jeolojinin, sel ve deprem felaketlerinin sık yaşandığı ülkemizde özellikle afet öncesi, afet sırasında ve afet sonrasında neler yapılabileceği hususunda öğrencilerde bir afet bilinci oluşturması açısından okutulması gereken önemli bir ders niteliğindedir. Ayrıca teknolojinin hızla gelişimi ve yapay yollarla tabiatın tahrip edilmesine karşı içerisinde yaşadığımız doğayı, öğrencilerin yakından tanımaları ve hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak suretiyle bir fikri olgunluğa ve kabiliyete kavuşturulması, okullarda okutulacak jeoloji dersleri aracılığıyla daha iyi sağlanabilir. Bu hususta jeoloji ders konularının başka ders içeriklerine dahil edilmesi yerine jeoloji dersinin kendi bütünlüğü içerisinde müstakil bir ders olarak tekrar öğretim programlarında yer alması bu fikri olgunluğun ve kabiliyetin kazanılmasına daha fazla katkıda bulunabilir. Bu bağlamda bir doğa bilimi olan ve Osmanlı'nın son dönemi ile Erken Cumhuriyet Dönemi'nde temel bir ders olarak okutulan jeolojiye günümüzde tekrar temel bir ders olarak yer verilebilir. Böylece başta deprem olmak üzere doğal afetlere karşı büyük bir farkındalık oluşturulabilir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul

(H- 1286) *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*, Yıldız Esas Evrakı Y.EE 112/6.

Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi (MF, MKT)

293/44, H-01-06-1313.; 324/ 69, H- 29-01-1314; 378/ 46, H- 05-07-1315.

Resmî Yayınlar

Adana Vilayeti Salnamesi, Adana Mekteb-i İdadisi (1308) Matbaa-i Vilayet-i Adana, Adana.

Aydın Vilayeti Salnamesi, İzmir Mekteb-i İdadisi (1305) İzmir-Aydın Matbaası, Aydın.

Hüdevandigar Vilayeti Salnamesi, Bursa İdadiyesi (1307) Matbaa-i Vilayet-i Hüdevandigar, Bursa.

Kastamonu Vilayeti Salnamesi, Kastamonu Mekteb-i İdad-i Mülki (1306) Kastamonu Vilayet Matbaası, Kastamonu.

Leyli ve Nebari Umum Mekâtib-i İdadîye-i Mülkiyeye Mahsus Olarak Maarif Nezaretince 1310 Tarihinde Neşrolunan ve Bu Defa Tadil ve Tashih Edilen Ders Programları ile Talimatdır (1314) Matbaa-i Âmire, Dersaadet.

Leyli ve Nebari Umum Mekâtib-i İdadîye-i Mülkiyeye Mahsus Olarak Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesi'nce Mukaddemen Tanzim ve Bu Defa Tadil ve Tashih Edilen Ders Programlarıyla Talimatdır (1320) Asır Matbaası, İstanbul.

Maarif-i Umumiye Nezareti Telif ve Tercüme Dairesi, Mekâtib-i Sultaniye Ders Programı (1331) Matbaa-i Âmire, İstanbul.

Maarif-i Umumiye Nezareti Mekteb-i İdadiyede Tedris Olunan Ulûm ve Fünûnun Müfredat Programı (1327) Matbaa-i Âmire, İstanbul.

Maarif Vekâleti Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı (1340) Matbaa-i Âmire, İstanbul.

Maarif Vekâleti Orta Mekteb ve Lise Müfredat Programlarına Zeyl (1927) Devlet Matbaası, İstanbul.

Salname-i Vilayet-i Beyrut, Nebari ve Leyli İdadî Kısım Dersleri (1326) Beyrut Vilayet Matbaası, Beyrut.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Ulûm-u Mekâtib-i Rüşdiyye ve İdadîyede Okunacak Ulûm ve Fünûnun Haftalık aded-i Dürusunu mübeyyin Cedveldir (1317) Matbaa-i Âmire, Darul Hilafetil Aliyye.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Ulûm-u Mekâtib-i Rüşdiyye ve İdadîyede Okunacak Ulûm ve Fünûnun Haftalık aded-i Dürusunu mübeyyin Cedveldir (1319) Matbaa-i Âmire, Darul Hilafetil Aliyye.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Ulûm-u Mekâtib-i Rüşdiyye ve İdadîyede Behar Hafta Okunacak Ulûm ve Fünûnun Aded-i Dürusunu Mübeyyin tanzim olunan cedveldir. (1321) Asır Matbaası, Darul Hilafetil Aliyye.

Salname-i Vilayet-i Edirne, Edirne Mekteb-i İdadi-i Mülki (1309) Edirne Vilayet Matbaası, Edirne.

Trabzon Vilayeti Salnamesi, Trabzon Mekteb-i Mülki (1309) Trabzon Vilayet Matbaası, Trabzon.

Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Lise Programı (1938) Devlet Matbaası, İstanbul.

Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Lise Müfredat Programı (1934) Devlet Matbaası, İstanbul.

Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Vekâleti Lise Müfredat Programı (1952) Millî Eğitim Basımevi, Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Lise Müfredat Programı (1960) Maarif Basımevi, Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı Lise Müfredat Programı (1973) Millî Eğitim Basımevi, Ankara.

Yanya Vilayet Salnamesi, Merkez Vilayette Bulunan Mekteb-i İdadi (1308) Yanya Vilayet Litoğrafya Destgahı, Yanya.

Vilayat-ı Şabanede Bulunan Leyli ve Nebari Mekâtib-i İdadiyeye Mahsus Olarak Bu Kere Maarif Nezaretince Tadilen Kaleme Alınan Ders Programları (1310) Âlem Matbaası- Ahmet İhsan ve Şürekâsı, Dersaadet.

Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Kararları

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 366*, Karar Tarihi: 18/09/1947, Tebliğler Dergisi, C. 10, S. 453, s. 87.

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 912*, Karar Tarihi: 17/09/1949, Tebliğler Dergisi, C. 12, S. 557, s. 113-118.

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Tebliğler Dergisi, C. 13, S. 589, s. 7-10. (912 Sayılı ve 17/09/1949 Tarihli Kararın devamı).

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 176*, Karar Tarihi: 26/07/1957, Tebliğler Dergisi, C. 20, S. 970, s. 127-128.

T.C. Maarif Vekâleti, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 215*, Karar Tarihi: 21/09/1957, Tebliğler Dergisi, C. 20, S. 976, s. 147-176.

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 10706*, Karar Tarihi: 29/06/1962, Tebliğler Dergisi, C. 26, S. 1264, s. 155-162.

- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 52*, Karar Tarihi: 14/05/1965, Tebliğler Dergisi, C. 28, S. 1358, s. 219-222
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Karar Sayısı: 364, Karar Tarihi: 08.10.1970, Tebliğler Dergisi, C. 33, S. 1629, s. 369-376
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 317*, Karar Tarihi: 6/5/1974, Tebliğler Dergisi, C. 37, S. 1788, s. 97-136.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 381*, Karar Tarihi: 05/07/1974, Tebliğler Dergisi, C. 37, S. 1797, s. 285-299.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 428*, Karar Tarihi: 11/10/1974, Tebliğler Dergisi, C. 37, S. 1812, s. 463-470
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 345*, Karar Tarihi: 23/09/1976, Tebliğler Dergisi, C. 39, S. 1900, s. 326-340.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 187*, Karar Tarihi: 10/03/1975, Tebliğler Dergisi, C. 38, S. 1835, s. 165-170.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 321*, Karar Tarihi: 08/11/1978, Tebliğler Dergisi, C. 42, S. 2021, s. 82-83.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 145*, Karar Tarihi: 02/09/1983, Tebliğler Dergisi, C. 46, S. 2147, s. 361-371.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 146*, Karar Tarihi: 05/09/1983, Tebliğler Dergisi, C. 46, S. 2151, s. 473-502
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 194*, Karar Tarihi: 27/09/1985, Tebliğler Dergisi, C. 48, S. 2197, s. 431-432.
- T.C. Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 160*, Karar Tarihi: 24/09/1987, Tebliğler Dergisi, C. 50, S. 2245, s. 465.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 99*, Karar Tarihi: 24/04/1992, Tebliğler Dergisi, C. 55, S. 2358, s. 273-276.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 181*, Karar Tarihi: 16/09/1991, Tebliğler Dergisi, C. 54, S. 2343 EK, s. 1-3.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 182*, Karar Tarihi: 16/09/1991, Tebliğler Dergisi, C. 54, S. 2343 EK, s. 4-7.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 193*, Karar Tarihi: 16/09/1991, Tebliğler Dergisi, C. 54, S. 2343 EK, s. 8-18.

- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 523*, Karar Tarihi: 29/12/1993, Tebliğler Dergisi, C. 57, S. 2399, s. 69-112
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 206*, Karar Tarihi: 28/05/1996, Tebliğler Dergisi, C. 59, S. 2455, s. 281-327.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 258*, Karar Tarihi: 10/12/1996, Tebliğler Dergisi, C. 59, S. 2468, s. 777-792.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 259*, Karar Tarihi: 10/12/1996, Tebliğler Dergisi, C. 59, S. 2468, s. 788-794.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 260*, Karar Tarihi: 10/12/1996, Tebliğler Dergisi, C. 59, S. 2468, s. 779-781.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 174*, Karar Tarihi: 19/08/1998, Tebliğler Dergisi, C. 61, S. 2492, s. 1127-1164.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 272*, Karar Tarihi: 12/10/1999, Tebliğler Dergisi, C. 62, S. 2506, s. 953-964.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 332*, Karar Tarihi: 01/08/2001, Tebliğler Dergisi, C. 64, S. 2528, s. 497-505.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 46*, Karar Tarihi: 16/04/2004, Tebliğler Dergisi, C. 67, S. 2560, s. 365-375.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 218*, Karar Tarihi: 21/06/1996, Tebliğler Dergisi, C. 59, S. 2456, s. 394-440.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 193*, Karar Tarihi: 14/07/2005, Tebliğler Dergisi, C. 68, S. 2575, s. 542-595.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Karar Sayısı: 80*, Karar Tarihi: 07/07/2009, Tebliğler Dergisi, C. 72, S. 2622, s. 412-439.

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

- (1937) *İlk ve Orta Öğretim Jeoloji Terimleri*. Devlet Basımevi, İstanbul.
- (1972) *Orta Öğretim Programındaki Yönelmeler (1924-1970)* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- (2002) Dârülfünûn Edebiyat Medresesi Reisi Müderris Mahmud Cevad İbnü'ş-Şeyh Nâfi *Maârif-i Umûmiye Nazâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*. Yay. Haz. Mustafa ERGÜN-Tayyip DUMAN- Sebahattin ARIBAŞ - H. Hüseyin DİLAVER, MEB, Ankara.

- AKYOL İbrahim Hakkı (1940) *Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji*, Maarif Matbaası, İstanbul.
- ASLAN Erdal (2011) Türkiye Cumhuriyeti'nin İlkokullarda İzlediği İlk Öğretim Programı: '1924 İlk Mektepler Müfredat Programı', *İlköğretim Online*, Cilt 10, Sayı 2, s. 717-734.
- CİCİOĞLU Hasan (1982) *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- DEMİREL Fatih (2010) *Mekteb-i İdadî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- EKEN Numan - ERÇİN Lûtfi (1963) *Jeoloji Lise: III (Fen Kolu)*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul.
- KANTAR Ahmet (1955) *Yeni Jeoloji Dersleri III (Lise Fen Kolu İçin)*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- KODAMAN Bayram (1991) *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ÖNAL Uğur - BİRBUDAK Togay Seçkin (2013) *İstanbul Dârülmuallimini (1848 - 1924)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- ÖZTUNALI Önder (1992) Atatürk'ün Üniversite Reformu'nun 60. Yılında Yerbilimleri Öncesi ve Sonrası, *İstanbul Yerbilimleri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1-2-3, s. 1-7.
- SAYGILI Sefa (2010) *Türk Kızılayı'nın Kurucusu: Dr. Abdullah Bey*, Rıhtım Ajans & Yayınevi, Ankara.
- ŞENGÖR A. M. Celâl (2010) Osmanlı'nın İlk Jeoloji Kitabı ve Osmanlı'da Jeolojinin Durumu Hakkında Öğrettikleri, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Cilt 11, Sayı 1, s. 119-158.
- TARDU Bedii (1977) *Jeoloji*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- TINAL Melih (1999) *İzmir Atatürk Lisesi Tarihçesi*, İzmir Atatürk Lisesi Eğitim Vakfı Yayınları, İzmir.
- YALÇIN M. Namık (Ed.) (2015) *İstanbul Üniversitesi'nde Jeoloji Bir Asırlık Geçmiş 1915- 2015*, Müessese İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- YÜCEL Hasan-Âli (1994) *Türkiye'de Orta Öğretim*, T. C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi, Ankara.